

Oorlogsdagboek Goffe Miedema

N.B. In 2011 werd duidelijk dat het NIOD beschikt over een kopie van het originele handschrift. Er zijn enkele kleine verschillen met de uitgetypte versie (op deze site). Bekijk hier een vergelijking.

Inleiding

Goffe Miedema (1911-2000) had in Leeuwarden een zaak in meubels, matrassen en textiel. In de oorlogsperiode woonde hij boven zijn winkel aan de Nieuwestad nr. 79. Van september 1939 tot juli 1945 hield hij een dagboek bij. Dit oorlogsdagboek is nu beschikbaar op de website van het HCL. Miedema gaf zijn dagboeken, evenals zijn bedrijfsarchief, in 1978 in bewaring aan het Gemeentearchief Leeuwarden, het tegenwoordige Historisch Centrum Leeuwarden. De kinderen van Goffe Miedema, die 11 januari 2000 te Drachten overleed, gaven het HCL in mei 2005 toestemming voor de publicatie op het internet.

Opzet van het dagboek

Miedema had door de oorlogsomstandigheden niet veel te doen in de zaak, waardoor hij tijd had om een dagboek bij te houden. Gemiddeld eens in de twee weken schreef hij iets op, meestal met vermelding van de datum. De laatste oorlogsmoanden zijn sterk oververtegenwoordigd. Op 17 juli 1945 stopt Miedema met schrijven. Uit 1967 dateert nog een naschrift. Hij voegde allerlei originele documenten toe aan zijn dagboek, zoals krantenknipsels, bonnen, brieven, kindertekeningen en foto's. De originele foto's en documenten kunt u nu aanklikken in de tekst waarna ze in een pop-up verschijnen.

Inhoud van het dagboek

Miedema schrijft bloemrijk en tamelijk wijdlopig, maar wel met enige humor en relativering en is openhartig over privé zaken (over sex en anti-conceptie bijv.). Zijn dagboek geeft een beeld van zijn persoonlijke gezins-leven, het dagelijks leven, zijn bedrijf, de weersomstandigheden. Maar ook de lokale gebeurtenissen en nationaal en internationaal nieuws komt aan bod. De schrijver lijkt goed geïnformeerd. Zijn bronnen zijn: eigen waarneming, kranten, radio en geruchten. Daarbij was het ook gunstig dat hij de Engelse taal beheerste. Hij was anti-Duits, maar was niet actief bij het verzet betrokken. Hoewel hij eerst een genuanceerd standpunt inneemt ('elk land vecht immer voor zichzelf'), laat hij zich gaandeweg steeds kritischer uit over de bezetter. Miedema heeft zelf niet veel te lijden van de oorlog, hoewel de zaken slecht gaan. Hij klaagt wel over schaarste, smokkel, hamsterwoede en de tewerkstelling in Duitsland van zoveel jonge mensen. Miedema neemt in zijn dagboek geen blad voor de mond. Al in augustus 1942 schrijft hij dat het slecht met de naar het oosten getransporteerde joden afloopt. Over Joden merkt hij op: 'Een groep mensen die waarschijnlijk iets meer geniale exemplaren bezit en mogelijk ook wat meer slemielen'.

Bewerking van het dagboek

Miedema's dagboek bestaat uit drie ringbanden met losse bladen. Het is de door hemzelf in de jaren zeventig overgetypte versie; het originele handschrift is vernietigd. Het lijkt of bij het overtypen gedeelten zijn weggelaten, maar zeker is dit niet. Mensen die Miedema gekend hebben, roemen overigens zijn eerlijkheid en degelijkheid. Waarschijnlijk was het Miedema's bedoeling de dagboeken toegankelijker te maken voor anderen ('jonge mensen'). Begin 2005 is het materiaal door HCL-medewerkers digitaal bewerkt t.b.v. de website van het HCL. De tekst is letterlijk overgenomen, dus met typ- en stijlfouten, inconsequente spelling en eigen bedenkzels. De webtekst is alleen steekproefs-gewijs gecontroleerd, er zijn misschien nieuwe typfouten ingeslopen. Af en toe zijn in erg lange zinnen komma's geplaatst ten behoeve van de leesbaarheid. Soms komt een Fries woord of zinsnede voor: 'poter', 'De piene komt vansels!'. De originele tekst had geen indeling in

hoofdstukken en was één brei aan tekst. In 2010 heeft de tekst een mooie lay out gekregen met datering, alinea's en witregels zodat de leesbaarheid sterk verbeterd is. De tekst omvat ongeveer 160.000 woorden.

Personalia

Goffe Miedema werd in 1911 geboren in Leeuwarden. Zijn ouders waren: Sieds Miedema, geb. 1875 in St. Anna Parochie, en Jacoba de Jong, geb. 1876 in Ee. Zij hadden in Leeuwarden een manufacturenhandel en begonnen later een winkel in bedden. Goffe woonde in de jaren dertig bij zijn ouders in de Fonteinstraat, gedurende de oorlog boven zijn eigen zaak aan de Nieuwestad nr. 79 (tegenover C & A) en later aan de Tylkedam. In 1989 verhuisde hij naar een serviceflat in Drachten.

Duitse Bezetting

Aanloop naar bezetting

Zondagmorgen 1 september 1939

"This is the B.B.C. Mr. Chamberlain is speaking, en een ieder op de hele wereld die zit te luisteren weet wat er gezegd zal worden. De oorlog tussen Engeland en Duitsland is uitgebroken en een feit. Hoorbaar geëmotioneerd spreekt Chamberlain z'n korte reden uit en de oorlog heeft z'n begin gevonden. Hoe lang hebben we dat al niet aan zien komen. Op straat is alles nog precies hetzelfde."

"Heel zacht begint er in de verte iets te brommen, een auto zeker, doch nee het wordt steeds sterker en dan weten we het heel zeker dat zijn de eerste Tommy's die daar vliegen. Plotseling gaan de lichten uit en zitten we in het donker. Voor de eerste keer een vreemde en ook wel wat angstige gewaarwording. Wat gaan we nu beleven? Doch er gebeurt niets. Ze vliegen alleen maar over. Afweergeschut en zoeklichten hebben we niet, dus te beginnen is er niets. De volgende dag een druk

gepraat er over natuurlijk. Er is dan zo veel te zeggen en ieder lucht z'n gemoed door veel te vertellen. Diezelfde dag nog kwam er zoeklicht en afweergeschut en stelde dit zich om de stad heen."

Vrijdag 10 mei 1940

"Nou en toen was het vrijdag 10 mei 1940. Het was nog donker toen Ger mij wakker maakte: Hoor eens wat een vliegtuigen. Het was een aanhoudend gezoem en ook lang zo hoog niet als gewoonlijk. Op straat bleef alles rustig zodat we maar weer in bed kropen en verder sliepen. Dat het donderen was en oorlog het kon niet anders ook al omdat de vorige dag alles verloven waren ingetrokken. Maar wat moesten we gaan doen, het bleef op straat zo stil en alle lantaarns bleven branden. Doorpitten maar.

's Morgens wat vroeger dan gewoonlijk, we hadden de radio aangezet en daar was het niet anders dan parachute troepen overal in 't land maar niet in Leeuwarden of omgeving. Toen Fokje, ons dienstmeisje om acht uur kwam, wist die nog van niets en keek erg vreemd. In de zaak wisten we die vrijdag ook niet recht wat we moesten beginnen. Van werken kwam niets totdat we bij C en A zagen dat ze de ramen gingen beplakken met plakbandpapier. En om toch wat te doen te hebben ging plotseling de hele stad aan 't ruiten plakken. Dat plakpapier was natuurlijk in no time uitverkocht. Iets doen verzette de gedachten, wat dan ook was. Ger stuurde Fokje direct met geld op stap om van alles in te slaan, vooral blikjes zei ik, en zo kwam ze thuis met 20 blikken snert en weet ik wat allemaal meer. Een arm vol."

Arbeidsinzet

11 augustus 1941

"Leemeijer voor drie dagen per week in dienst genomen op een half weekloon, omdat hij anders naar Duitschland had moeten gaan naar Seestadt waar hij fl. 60.00 per week had kunnen verdienen en per half jaar een week verlof. Het weekloon hier is fl. 45.00. Het is natuurlijk niet zeker dat hij ook als etaleur geplaatst zou zijn want een kennis van hem was van z'n vak eens electricien en werd achter een kruiwagen gezet."

10 oktober 1942

"Het is enorm hoeveel jonge mannen uit het stadsbeeld verdwijnen, je kunt het beslist merken."

14 februari 1943

"We hebben een week achter de rug waarin de hoogste klassen van H.B.S. Gymnasium en M.T.S. niet naar school durfden gaan. Een van de eerste dagen van de week stapten in het hele land de groene Deutsche politie agenten de scholen binnen en namen de hoogste klassen mee naar de Ort skommandantur en dwongen de directeuren der scholen alle namen en adressen der leerlingen op te geven."

26 april 1943

"Op het ogenblik zijn ze bezig alle mannen tot 28 jaar op te roepen, maar uit de bedrijven worden ook veel ouderen tot dienst nemen in ons buurland gedwongen. Men kan wel weigeren en onderduiken maar waar moet dan van geleefd worden, eigen kapitaal is er niet. Een behoorlijk deel van de mannen en jongens is in Duitschland, (...)."

9 mei 1943

"De 400000 man die terug moeten in gevangenschap met als gevolg protesten en stakingen en dus schieten maar. Een paar honderd slachtoffers. En nu gisteravond in de krant de bekendmaking dat alle mannen tussen 18 en 35 jaar zullen worden opgeroepen voor de arbeidsinzet."

"Wat te doen als de oproeping komt ? Wegblijven of aanmelden ? Wegblijven is het meest eervol een teken van flinkheid door geen vrijwillige medewerking te willen geven aan de "opbouw" van de Deutsche oorlogsmachine, dat een ieder tegen de borst stuit. Aanmelding is echter voor mijzelf en voor ons gezin en de zaak de veiligste weg om zonder al te veel kleerscheuren door deze tijd te komen, onderduiken is niet goed mogelijk nu een miljoen mensen naar Duitschland moet of er reeds is en elke man een bewijs moet hebben dat hij in het land mag blijven en direct of indirect reeds voor de Wehrmacht werkt. Spanning, spanning."

6 juli 1943

"Gisteravond moest het grote transport van ingerekende en vrijwillig gekomen jongens vertrekken, richting oostwaarts, op weg naar de lopende band van oorlogsmateriaal."

7 februari 1944

"Wat nu te doen met de groene Z-kaarten, wel opsturen of niet? Bij niet inzending heb je voor jezelf het gevoel dat je een flinke vent bent en lijdelijk verzet pleegt, zodat de zaak voor de moffen nog wat stroever gaat verlopen. De kans is groot, dat er veel moeilijkheden ontstaan. Verdwijnen? En de kans lopen dat Vader opgehaald wordt."

Niet verdwijnen is ook mogelijk, willen ze me hebben, dan moeten ze me maar halen. Slapeloze nachten geeft zoiets wel, want zo'n held ben ik niet. Vul ik de Z-kaart wel in voor mezelf en voor Van Dijk, dan hebben we een goede kans er door te rollen, ook al omdat de omzet gevraagd wordt over 1942, die toen nog bijna een ton bedroeg bij een geringe personeelsbezetting. Loopt deze vrijstelling niet los, dan is verdwijnen of niet opkomen ook nog mogelijk, alleen weet het arbeidsbureau dan veel meer gegevens over de zaak met naam en adres van ons allen. En een heden gegeven vrijstelling wordt morgen misschien ingetrokken, want het gebrek aan werkkrachten wordt met de dag groter. Een consequente "stik maar" handelswijze toe te passen is met de zaak erg moeilijk."

29 april 1944

"Een van m'n neven, Jaap Jonkmans, reisde per trein naar z'n meisje, toen er ook controle op persoonsbewijzen gehouden werd. Jaap had er op staan "landbouwer", wat hij vroeger ook was vanwege z'n studie in Deventer op de koloniale landbouwschool, maar dat kon hij niet volhouden vanwege alle soorten razzia's en tewerkstelling in een fabriek, maar hij zag kans z'n persoonsbewijs te veranderen en er van te maken "opzichter van volkstuintjes in dienst van de Nederlandse Volksdienst". Nee, daar had de Duitscher nog niet eerder van gehoord en sprak: Aber schön, sehr schönes Beruf. Veel tegenwoordigheid van geest en wat geluk kunnen een jongen in dit land behoeden voor transport."

4 juni 1944

"Morgen begint mijn werken voor de Wehrmacht gedurende 1 week volgens bijgaand bevel, zodat ik weer een ervaring en 52 cent per uur rijker kan worden. Misschien had ik met veel zeuren en proberen er af te komen, wat uitstel bedingen maar een mens is nooit te oud om wat te leren, zelfs van de Wehrmacht. Met mij kreeg de hele Nieuwestad zo'n briefje, velen zullen wel met ernstige zwaarigheden op de proppen zijn gekomen, maar je kunt nu maar twee dingen doen: gaan of onderduiken."

6 juni 1944

"Twee dagen werken voor de Wehrmacht zitten er weer op. Gistermorgen om acht uur present op het Zaailand met fiets en schep, waarna ik ingedeeld werd bij een groepje van 15 man, die ook een fiets bij zich hadden. We moesten rijden naar de Harlingerstraatweg naar de Mauer-muur, schreeuwde een soldaat en daar op nadere instructies wachten. Even voorbij de muur loopt de oude trambaan met aan beide kanten een sloot, die op een bepaalde plaats dicht gegooid moest worden, zodat een auto met geschut er overheen kon rijden. Alles netjes met plaggen afgedekt. Dit werkstuk kost de Staat f 60,-, morgen breken we de zaak misschien weer af. Ook een paar mitrailleurnesten werden gegraven, wat niet mee viel in de vette klei."

6 juli 1944

"Donderdagavond. Ziezo, de eerste dag van de drie, welke ik weer voor de Wehrmacht werken moet, zit erop. Het is deze keer wat anders, nu paaltjes slaan waar later prikkeldraad overheen gespannen wordt. Met 7 man hebben we vandaag 50 paaltjes van 50 cm. lengte een end de grond ingeslagen. Een topprestatie. Het weer was veel te mooi om wat te doen. Wat zitten en wat praten en wat eten is veel gezelliger en als er dan uit het etenszakje een met zwarte schapenkaas belegde boterham en een kop koffie met zwarte melk tevoorschijn komt, dan moet je het doel maar vergeten, waarvoor je hier zit. We gaan nogal gemoedelijk om met onze Deutsche bazen om, maar af en toe komt toch tevoorschijn dat we (Engelsche) mijlen van hen af staan. Een van ons ploegje zei toen we het over Duitschland hadden, dat hij er na de oorlog wel eens wilde zien, maar hij wilde dan en passant z'n koper en z'n tin mee terugnemen, plus de fiets, plus de radio, plus de zilveren guldens en rijksdaalders."

2 oktober 1944

"Maandagavond, de laatste avond thuis, want morgenmiddag om kwart over een vertrekt de trein met onbekende bestemming en dan maar afwachten, wat de toekomst geven zal."

3 oktober 1944

"Hoe het zij, om kwart over een was ik bij het station en met mij honderden anderen, zonder evenwel Vader en Moeder gezien te hebben, die nog steeds in Oenkerk waren. Door mijn overhaaste aftocht natuurlijk van alles vergeten, boterhammen bijv. Ger bracht me tot de ingang en daar namen we afscheid, voor 14 dagen zo het heette."

"Het werk bleek te zijn het graven van een tankgracht van drie meter diep met scheef oplopende wanden. Een Todt man had de leiding, naar het scheen een aannemer die 450 gravers leiding kon geven, zelfs 450 die dit werk niet gewoon waren en nog onwillig bovendien."

"Half acht op het werk verschijnen en dan maar scheppen, scheppen, scheppen, scheppen. Kalm aan. Het was verschrikkelijk dood werk, waar helemaal geen overleg bij te pas kwam, een klont modder gooide je een paar meter weg, een volgende schep idem en dat de hele dag, totdat om half tien: Frühstück. Weer scheppen, eindeloos scheppen. Gelukkig half een: Warme Verpflegung. Weer scheppen, weer klonten modder en dan om half vier een kwartier rust voor een boterham, totdat eindelijk om vijf uur het eindsignaal klonk en we naar huis konden gaan."

18 oktober 1944

"Wij Leeuwarders waren met dekens, verschoning, eetgerei enz. van huis gegaan, weliswaar voor twee weken, die nu al bijna tot vijf opgelopen zijn, maar ja, we hadden wat bij ons. Stel daar tegenover de mensen uit Utrecht, die zo van de straat geveegd werden. Een bakkersknecht met een wit jasje, een bankloper met een geldtas, een dokter op weg naar patiënten, alles zat er in Zevenaar. Dr. Bijlsma had een praktijk in Rotterdam, moest die dag in Utrecht zijn en werd opgepikt tijdens een razzia op straat. Doordat al die mensen zonder meer gedwongen werden naar Zevenaar te lopen om daar te graven, waren sokken en schoenen en kleren in de kortste tijd versleten en in disorde geraakt. Af en toe werden er klompen uitgereikt aan iemand op blote voeten of schoenen zonder zolen. Ik zag een postbode met een jas aan van de arbeidsdienst. De raarste combinaties."

Bezettingstijd (Leeuwarden)

2 augustus 1942

"Het is maar beter dat dit dagboek niet in handen van onze beschermers valt want dan ben je niet waard dat je leeft omdat de Groot-Germaanse gedachte aan je voorbij gaat en je daar geen enkele waardering voor op kunt brengen."

20 september 1942

"De hele moraal waarop onze samenleving gebouwd is ligt omver en we zullen moeten wachten, ja hoe lang nog, voordat we het oude beschavingspeil en oude normen weer een beetje terug hebben."

20 januari 1943

"Als het dan vrede word komen er misschien weer eens pinda's! Dan geen auto's meer met een stinkende kachel achterop, dan mogen we weer zeggen wat we denken, dan worden er geen gijzelaars meer opgepakt en dan komen in de concentratiekampen diegenen te zitten die er thuis horen, dan stoppen de kranten ons niet meer vol met leugens en halve waarheden, dan komt de Koningin terug met de Prins en de Prinsesjes en dan kan Nederland dat zo leeg is als een leeggeblazen ei en even kaal weer proberen zich een plaatsje onder de zon te veroveren door hard te werken, wat toch de enige manier zal zijn om er weer bovenop te komen."

21 september 1943

"Hoe moet dat gaan bij een strenge winter? De Duitschers zijn wel wat mans, ze weten dat ze met de rug tegen de muur vechten, als die muur (hoop op de overwinning, geloof in Hitler en trouw an der Heimat) dan maar houdt. De een zegt nog een paar maanden, en een ander een paar jaar, de vrede komt elke dag een stap dichterbij. De langste tijd hebben we gehad, de zwaarste misschien nog niet. Achteraf redeneren is zo gemakkelijk en vooruitzien zo moeilijk."

26 september 1943

"Met de oorlog schiet het wel op als je in maanden rekent maar in dagen en weken kom je er niet, de Duitschers hebben een veel te lange adem. Hoe lang nog het gevlieg 's nachts, hoe lang nog de files mensen voor de kousenwinkels, voor de groenten en het snoep, waar moeders met kleine kinderen op de arm uren in de rij moeten staan. Kinderen alleen thuis laten is ook niets gedaan en als het hummeltje dan meegenomen moet worden, dan maar op de arm, want kinderwagens zijn er alleen van karton en schreeuwend duur. Hoe lang nog de barstens volle trams en treinen in en om Amsterdam met hun vaak kapotte raampjes. Hoe lang nog het gesleep 's avonds om eten, de twee maal in de week naar Jellum en één keer naar Lekkum. Een troost, in verhouding tot de rest van het land hebben we hier in Leeuwarden een paradijs."

17 oktober 1943

"Achter de Tuin en langs de Noordersingel worden overal betonnen kazematten gebouwd."

De avond voor kerstmis 1943

"Een nieuwtje van dichtbij: Leeuwarden krijgt er Huizum, Lekkum, Miedum en Goutum bij, zodat we een stad worden van 70.000 inwoners."

25 februari 1944

"Tien jaar na het einde van deze oorlog wordt alweer aan een volgende gedacht. De mensheid als geheel schijnt oorlogen als brood zo nodig te hebben. Ze zijn er altijd geweest en zullen er wel altijd blijven, ondanks de dominees van "kerk en vrede". Doordat voor ons de tijd als een lijn is, zien we alles door de bril van het ogenblik en gaan van punt naar punt."

"Als het vrede is, denk je dat het wel altijd vrede zal blijven en haak je naar verandering en als het oorlog is, heb je het gevoel dat er nooit een eind aan komt. Van de toekomst weten we niets, van het verleden herinneren we ons een beetje,

doch het ogenblik is oppermachtig en bij dat ogenblik pas je je gemoedstoestand aan. De lessen uit het verleden worden verwaarloosd, omdat steeds weer andere mensen zelf moeten ondervinden, wat het leven aan vreugde en ellende biedt. Je ziet het aan je eigen kinderen, je waarschuwt ze voor een hete kachel, maar ze branden hun vingers toch. We kunnen ons maar niet van die levenslijn verheffen en het geheel beter overzien. We zijn en blijven puntmensen. Punt. Uit."

6 juli 1944

"Een buitenlander kwam ons Nederland bezoeken, terwijl hij ook vroeger ons land bereisde. Typisch, zei de man, vroeger klaagde iedereen, terwijl er van alles overvloed was. Je kon kopen wat je wilde, alles goedkoop, goed en toch klaagde ieder. Nu juist andersom. Nu is er niets te koop, weinig te eten, alles even leeg en kaal en nu loopt ieder met een plezierig gezicht rond en zegt: Het gaat goed."

17 november 1944

"Maar wat is het leven hier in Friesland dan nog goed in vergelijking met de rest van het land, waar de bombardementen elkaar opvolgen, waar geen gas en geen elektriciteit meer is en waar men naar de gaarkeuken moet om een pakje eten op te halen. In de grote steden ontbreekt bij veel gezinnen ook de brandstof, al is dat hier in veel gezinnen ook al het geval en dus is men druk aan het slepen met clandestien gekapte bommen."

13 januari 1945

"Ieder snakt naar vrede zonder de zorgen en de moeiten van het ogenblik. Met elkaar in ons gezin hebben we nu lang genoeg op onze vaste overdekte tribuneplaatsen van het enorme stadion, dat Europa is, gezeten en gezien naar de moordpartij in de arena waar steeds andere en grotere groepen in afdaalden om zich te laten doden of anderen dood te maken. En alles mocht. En wij hebben maar stil op onze plaatsen gezeten en alles aangezien. Wel ben ik een klein eindje weg geweest en toen al haast de kous op de kop gekregen had Ger me niet tijdig teruggehaald, maar is die zinloze vechtpartij nu eindelijk ten einde, zodat we de rotzooi op kunnen ruimen en dan maar zand erover. Morgen is een nieuwe dag. Nog vecht alles en iedereen, nog kan er veel gebeuren, maar toch zit er verandering in de lucht en hebben we met elkaar het gevoel: het einde is in zicht."

11 mei 1945

"In de kranten van de laatste dagen wordt er gevraagd: Hoe was Uw houding tijdens de bezettingstijd?

Negatief: N.S.B., 5 %.

Positief: Ondergrondse, 5 %,

Niets: De Massa, 90 %.

De massa waar ook ik tot behoorde want ik heb zoet voor de Duitsers gewerkt, heb een radio ingeleverd, ben regelmatig een beetje in overtreding geweest, heb flink gekankerd. Een troost is er, alleen stond ik niet. Maar juist omdat de tegenwoordige krantenmensen, de politie, de overheid uit de 5 % Positieven bestaat zien ze op de Massa neer."

17 juli 1945

"Ja dan hier in Friesland, het lijkt wel hoe verder je van Leeuwarden af komt hoe beroerder het wordt. Kennissen die naar Holland toe geweest zijn zeggen niets gedaan, haveloos, onverschillig, lange rijen mensen voor de winkels, lange rijen mensen voor de bioscopen. Normaal zakendoen, niks hoor, alleen zwart. Werken? Neen, voor die zakcent is niets te koop. Kankeren? Ja daar doet iedereen graag aan mee. Uitgaan? Ja, stampvol alle avonden alle zalen."

Capitulatie Nederland

Vrijdag 10 mei 1940

"De radio sprak alleen maar over nieuwe Duitse parachute troepen die overal neer kwamen vooral in de beide Hollanden en daar woonden familie en kennissen.'s Avonds staken de laatste Nederlandse troepen die terug trokken de spoorwissel huisjes in brand en de volgende dag stapten de Duitsers als was er niets gebeurd al door de stad. Van de richting Groningen kwam een lange, lange rij kanonnen, wagens en soldaten en Joost mag weten wat nog meer voor rommel die weg af. Je werd er beroerd van te weten dat dat alles gebruikt werd om onze eigen jongens dood te schieten. Helpen was er niet bij, je kon er alleen maar stil naar zien. Voor Leeuwarden was de oorlog afgelopen zonder dat er een schot gelost werd."

Zaterdagmorgen 11 mei 1940

"Dat de Duitse legermacht zo enorm sterk was, was door niemand verwacht. De hele wereld hield de adem in. Vooral de luchtmacht had vermoedelijk een groot aandeel in dit voor de Duitsers zo onverwachte succes."

Duitse Soldaten

15 augustus 1941

"Vanmorgen een Duitser in de winkel gehad die een en ander wilde kopen nog bij een couch die op verzending en betaling van de man stond te wachten. Hij wilde er nog wat bijbestellen en alles was even mooi; Mensch, was kann ich nun noch

kaufen, vroeg hij steeds en dan moest ik distributievrije artikelen aanwijzen. Driemaal heb ik een kwitantie uitgeschreven. Het tekent toch wel de toestand in Duitschland dat er maar weinig meer te krijgen is."

16 september 1943

"Een troep Duitse soldaten loopt zingend langs de Nieuwestad. Dezelfde liedjes over Heidemarie, Vaterland kann'st ruhig sein, enz. die we nu al drie jaar horen en er zat van zijn, maar goed, twee oudere mannen staan op het trottoir de stoet aan te zien en plotseling vloekt de een en zegt: Zou je ze g.v.d. niet. De andere man er overheen, maak je niet druk, als ze zingen dan vechten ze niet, dan vreten ze niet, en dan hebben we geen last van ze."

26 september 1943

"De Duitse dinsdagavond drama's in de bioscoop zijn weer geëindigd. Het is tien uur en de heren gaan zingend van het schöne Heimat, waar het tussen haakjes wel niet zo schön meer zal zijn, naar de kazerne of een of andere school waar ze hun bivak hebben opgeslagen. Elke dinsdagavond is er speciaal voor de Wehrmacht een filmavond in Tivoli, naast ons, wat evenwel niet belet dat toen ik gisteravond met een kennis naar de Cinema was, het daar ook vol zat. Elk had z'n liefje meegenomen. De vreemdelingenindustrie bloeit hier in Leeuwarden lustig en we bevonden ons in illuster gezelschap wat het vrouwvolk betrof; wat de heren vreemdelingen aangaat, daarover kan en mag ik geen woord zeggen."

Jodenvervolging

Voorjaar 1940

"De Duitschers begonnen direct na de overweldiging van ons land met de benoeming van Seys Inquart tot bewindvoerder. Bekend was dat het geen vriend der joden was, wat later dan ook uit alles bleek. Verschillenden pleegden dan ook zelfmoord."

Zomer 1941

"Vooral de Joden moeten het weer ontgelden, hun huizen zitten er onder. Gaat er iets mis voor de Duitschers dan is dat niet eigen onvermogen maar de Joden hebben het gedaan."

31 augustus 1941

"Vandaag, op zondag, is alles weer eens ondergekalkt met scheldleuzen op de joden, op Churchill en op Roosevelt en op deze koninginnedag veel WA mannen op pad, natuurlijk veel meer dan op gewone zondagen. Echt om relletjes uit te lokken en dan te kunnen laten zien wie op straat de baas is en in de kranten te kunnen schrijven dat men de bevolking beschermt tegen staat vijandige elementen. Lammelingen met elkaar, maar we zitten ermee."

29 maart 1942

"Vreemd is dat Nederlanders en Duitschers dezelfde soort mensen zijn en stuk voor stuk niet zo erg beroerd, maar dat groepen mensen de samenleving kunnen verpesten. Hetzelfde zeiden we vroeger ook van de joden, een jood is heel geschikt, ook in de winkel al moest je wel wat oppassen als je zaken met hem deed, maar een troep joden is iets onplezierigs en hetzelfde beleven we nu met de Duitschers."

"De joden gaan wel heel erg het loodje leggen, alles wat de Duitschers mis gaat is hun schuld en zal op hen gewroken worden. Het is een pesten zonder enige grond van redelijkheid op een groep mensen die wat anders dan de Westerlingen is. Een groep mensen die waarschijnlijk iets meer geniale exemplaren bezit en mogelijk ook wat meer slemielen."

15 juli 1942

"De joden zijn enige weken geleden gekeurd en gaan spoedig weg om in Polen te gaan werken, zo heet het tenminste. Die mensen zitten er dus nog veel meer tussen omdat ze geen dag zeker van hun eigen leven kunnen zijn. Af en toe een uitspraak van een N.S.B.'er of van een Duitse autoriteit die verklaart dat Europa van de pest der joden bevrijd zal worden, het morele peil staat wel hoog."

2 augustus 1942

"De beestachtige manier van handelen tegenover de Joden is een voorbeeld van het koesteren van het kwaad. Het schijnt dat de Joden allemaal, de mannen tenminste, getransporteerd worden naar Polen, waar de familie dan niets meer van hen hoort. Hele gezinnen plegen zelfmoord, wat een kolfje naar de hand van de beschermers is want dan hoeven zij het vuile werk zelf niet te doen."

20 september 1942

"Maar ja, dat zijn van die kleine puzzles die opgelost moeten worden, als je het vergelijkt met de problemen waar de Joden voor geplaatst zijn dan vallen eigen moeilijkheden in het niet. Zelfmoord is er aan de orde van de dag, om te ontkomen

aan het transport naar Polen om puin te ruimen en dat bijna zonder eten waardoor velen zullen bezwijken. Veel wordt er niet over bekend. De Joodse gezinnen worden totaal uit elkaar gehaald en waarom moet dat nu? Een eerlijke en faire manier zou toch zijn om hen een gebied aan te wijzen waar deze mensen zouden kunnen wonen als men er in Duitschland zo fel op gebrand is. Waarom deze haat? Maar niet te veel aan denken, je wordt er maar beroerd van. Het is nu eenmaal zo dat een mensenleven niet veel telt, en een Joods leven helemaal niets meer."

17 oktober 1942

"Joden willen wel alles betalen voor een persoonsbewijs zonder de hatelijke J er op gedrukt. Mogelijk dat deze mensen weer wat ruimer kunnen adem halen als ze zo'n nieuw stel papieren in de zak hebben."

29 december 1942

"Die zelfde oefeningsavond zou ook de politie mee doen maar dit werd afgezegd, ze moesten Joden ophalen. Op straat zie je ze haast niet meer. Ik geloof niet dat er hier in Leeuwarden nog veel zijn, de meesten zijn weggevoerd en komen vermoedelijk nooit terug. Voor de radio werd bekendgemaakt dat voor 1 januari alle Joden uit West-Europa naar werk? kampen in Polen overgebracht moeten zijn, maar zouden ze daar ooit levend uitkomen? Hoe slechter het de Duitschers gaat hoe meer de Joden de schuld krijgen want elke keer dat Hitler voor de radio spreekt, laten z'n woorden een intensere haat tegen de gele ster dragers horen en kan er geen twijfel meer bestaan over de bedoelingen die hij met die mensen heeft. Vanuit de concentratiekampen uit ons land gaan de transporten dan in dicht getimmerde treinen naar Polen en dan moet men maar raden naar de beestachtigheden die vermoedelijk met deze mensen uitgehaald worden. Hard werken met weinig eten zal wel het beste lot zijn maar veel van de Joden zijn geen boerenarbeider of sjouwerman geweest en net als een groot deel van ons Nederlanders denkelijk niet bestand tegen zwaar lichamelijk werk. Af en toe denk je je deze ellende in, maar veelal lopen we er maar haastig aan voorbij, je wordt er maar beroerd van als je er aan denkt, en ben ik mijns broeders hoeder? Hier in Leeuwarden merken we niet zo veel van die transporten omdat het zeer kleine groepen zijn maar in Amsterdam zijn hele buurten joods en daar spelen zich natuurlijk verschrikkelijke taferelen af."

14 februari 1943

"In de krant stond dat joden uit Slowakije opgehaald werden wegens sabotage daden en nu zouden weten wat werken is in de concentratiekampen, terwijl dit weghalen van de joden uit Duitschland ook versneld ter hand genomen werd. Ook hier op straat tussen 3 en 5 uur (de enige uren dat joden nog in winkels mogen komen) ziet men nog maar weinig van deze "mensen". Het lijkt wel of het beesten zijn. Vermoedelijk worden ze bij duizenden vermoord door ondervoeding en mishandeling. Er komt nooit iemand terug uit een concentratiekamp zodat er ook niets uitlekt wat er nu eigenlijk aan de hand is. Hitler heeft eens gezegd dat Europa bevrijd zou worden van de jodenpest."

10 maart 1943

"Gisternacht zijn de laatste joden opgehaald, misschien is er nog een enkele gebleven, maar veel zullen het wel niet zijn, en dat is dan het slot van het drama voor die mensen die al een vreselijke tijd van afwachten achter de rug hebben. Hebben gij ! Morgen ik ? zal hun steeds door het hoofd zijn gegaan wanneer er weer een groep op transport gesteld werd. De huizen van deze joden worden direct betrokken door N.S.B.'ers die in de rij staan te wachten voor hun nieuwe bezetting. Alles als dank voor het aangenaam verpozen en laat de eigenaar de schillen en de dozen. Onze nieuwe N.S.B. burgemeester komt ook in een jodenhuis te wonen."

3 april 1943

"Hiernaast een kort berichtje over de joden die we op het ogenblik eigenlijk op straat niet meer zien. Ze hadden zich naar een kamp in Vught begeven, mochten sieraden en andere waardevolle dingen wel meenemen stond er in de krant. Hun woningen worden verzegeld en in bezit genomen door de N.S.B. Inboedels worden ook vaak verzonden naar Duitschland en dan schijnt er op de wagens te staan: "Liebesgaben aus Holland". Joden proberen natuurlijk onder te duiken en dat zal hier en daar ook wel gelukken maar door verraad gaan nog velen ten onder. Vorige week stonden er nog weer 10 namen in de krant van mensen die joden geholpen hadden en nu met hen naar het concentratiekamp gezonden werden. Bonkaarten, stamkaarten, persoonsbewijzen hebben de Joden niet of er staat een J op en dan zijn ze levensgevaarlijk. In het begin van de oorlog heeft men niet beseft dat deze J op een stempel meteen het doodvonnis betekent."

3 april 1943

"Een jaar geleden hebben we meubelen geleverd aan Postmus in de Spoorstraat die daar een klein huis bewoonde. Het is een N.S.B.'er die nu naar een groot jodenhuis op de Spanjaardslaan verhuisd is. Van Dijk moest gisteren de slaapkamerkast weer in elkaar zetten toen begon Mevrouw Postmus tegen hem te jammeren over het grote huis waar niemand haar wilde helpen bij het schoon maken. Zodra iemand hoort dat we N.S.B. zijn lopen ze allemaal weg en heeft ieder direct honderd en een bezwaren. 't Is te begriep', zei van Dijk."

26 april 1943

"Waar blijven echter de Joden ? Het verschil in wreedheid tussen Duitschers en Russen lijkt me niet zo groot, in oorlogsgeest verruwt de mens geheel en verdwijnt het laagje beschavingsvernietiging grotendeels en komt de vernietigingsdrang naar boven drijven."

12 augustus 1943

"Dat hadden de Joden ook wel eens mogen doen in het huis dat ze bewoonden en waar Tiet en Willem nu in gekomen zijn want dat zag er vreeselijk uit vertelde Moeder. De beneden burens waren resp. Jood en N.S.B.-er maar boven woonde een neutraal iemand."

"Veel Joden wonen er in Amsterdam niet meer, het gros is weggevoerd. Hier in Leeuwarden zie ik alleen klein Isie over straat wandelen. De kleine man met een grote ster op de jas."

De avond voor kerstmis 1943

"Toch is Kerstmis 1943 nog voor de meeste in ons land een vredig feest, de joden, de gijzelaars, de mensen in de concentratiekampen en gevangenen, de doden en hun familieleden even buiten beschouwing gelaten. Toch prijkt bij ons weer een kerstboomje in al z'n glorie met z'n kaarsjes, glazen ballen en zilveren slingers, waartegen de beide kinderen met glunderende gezichtjes opzien en waar we morgenmiddag met elkaar de oude kerstliederen bij zullen zingen. Vrede op aarde. In de krant staat echter, dat bedoeld wordt dat ieder voor zich vrede met God moet zien te vinden, maar zou het eerste niet meer waard zijn dan het tweede. Ons wordt echter niets gevraagd, we hebben te accepteren wat ook komen moge."

9 mei 1945

"Nu de Duitsers weg zijn krijgen we de Joden terug, een teken dat het leven weer normaal wordt. Ik denk dat het anti semitisme wel wat zal zijn toegenomen omdat die mensen wat met andere ogen worden bekeken dan voor de oorlog, mogelijk niet zo welwillend. Er is wat teveel over hen gesproken en geschreven en daar blijft wel het één en ander van hangen. Ik hoorde van een gezin waar een Joods echtpaar vier jaar lang was ondergedoken, een prestatie en een opgaaf voor de mensen. Nu deze Joden weer in eigen huis terug zijn begonnen de opmerkingen en verwijten los te komen inplaats van dankbaar te zijn dat ze niet in een of ander concentratie kamp opgesloten waren. De Joden zijn me nooit zo sympathiek geweest wegens de ervaringen uit de zaak van voor de oorlog, ze zijn veelal te pienter, misschien vervolgde Hitler hen daarom ook zo genadeloos."

5 juli 1945

"Nog steeds komen berichten binnen over gevonden massagraven, hier en in Duitsland, er is op een manier huisgehouden waar we geen voorstelling van hadden, ook de Joden blijken weg te zijn want we zien maar enkelen meer op straat, ze schijnen via Westerbork weggevoerd te zijn en vermoedelijk omgebracht? want anders waren nu reeds de Joden teruggekomen zogoed als de andere dwangarbeiders, die nu weer boven water komen. Je kunt je haast niet voorstellen

dat dergelijke massale moordpartijen hebben plaats gevonden en waarom eigenlijk? Zo maar! Welke abnormale kronkels hebben er in de hersens van de Nazi's gezeten wat voor soort mensen dachten het uit en wat voor soort mensen vergoot al dat bloed!"

"Oom Gradus sprak pas nog iemand die levend uit een concentratiekamp bevrijd werd en aan hem de lidtekens over z'n hele lichaam aangebracht op zijn eigen benen liet zien. Allemaal blauwe putten vanwege de slagen met een gummistok die ze 's morgens kregen te beschouwen als het ontbijt, en om wakker te worden. De meeste mensen in zo'n kamp stierven vlug, om plaats te maken voor de steeds grotere aantallen nieuwe slachtoffers."

Luchtoorlog / Luchtbescherming

9 maart 1942

"Voor de luchtbescherming hebben ze mij tot assistent wijkleider benoemd, later hierover als ik er meer over weet."

14 mei 1942

"De luchtbescherming in onze wijk loopt nog niet zo vlot, men wil niet. De opdracht komt van de overheid, dus van de staat, dus van Duitschland en voor welke consequenties kom je te staan als je meedoet. Ik hoop niet dat we veel te doen krijgen want wanneer er een Engelse machine naar beneden komt dan mag je beslist niet helpen maar komt een Duitscher omlaag dan moet je helpen. Ieder voelt er voor om het andersom te doen."

12 juni 1942

*"Het is geen wonder dat het hoofd van de luchtbeschermingsdienst hier in Leeuwarden er nog al achter zit dat de zaak wat oppoten komt te staan. Op het ogenblik twee vergaderingen per week, ongeacht de bijeenkomsten met m'n beide wijkleiders Bosma en Hofstede. Ik volg nu een E.H.B.O. cursus en de beide andere de brandweer. Het is een hele organisatie van ongeveer 150 man in ons blok."
"Als er dan toch bommen gegooid moeten worden laat ze dan in aller Godsnaam door de Engelsen een beetje goed gericht houden en niet op de stad terecht komen."*

15 juli 1942

"Een nacht hebben wij er ook van geprofiteerd met veel geschiet en een verdwaalde bom op de M.T.S. die van binnen heel wat schade opgelopen heeft, plus de nodige ruiten in de omgeving die het loodje legden. Zulke nachten zijn niet erg plezant, ze

zullen er echter wel meer komen. Engeland en Amerika komen met steeds groter aantallen vliegtuigen op de proppen, alleen de invasie zal nog wel even op zich moeten laten wachten. Duitschland is nog lang niet verslagen want ze hebben ergens tegen het Russische front 4000 vliegtuigen en 2000 tanks ingezet om een doorbraak te forceren. In het begin van het jaar waren er wel optimisten dat de oorlog nog dit jaar zal eindigen maar nu is er geen mens meer die het gelooft, het zal volgend jaar wel worden."

29 december 1942

"Een week of wat geleden hebben we een wijkoefening gehad van de luchtbescherming waarin de blokken goed werk deden maar de leiding, Bosma, Hofstede en ik volkomen faalden in het leiding geven. Het opperhoofd Jonckheer was slecht te spreken en we boden ons ontslag aan en dat ontslag werd zelfs geaccepteerd, opvolgers zijn er nog niet helaas."

9 oktober 1943

"Het geluid is wel niet zo sterk, maar het is zeer intensief en dreigend waar we naar liggen te luisteren in bed, toch met medelijden vervuld voor de onnoemelijke ellende en verwoesting, die weer een Duitse stad zal treffen en grotendeels wegvagen. Ook daar wonen kinderen als Marijke en Thoma. Niet alleen 's nachts maar ook overdag trekken zwermen vliegtuigen, vooral de grote viermotorige, naar bijna alle Duitse steden en al worden er een vijftig per dag neergeschoten, er komen steeds meer aandaveren om Duitschland plat te krijgen."

12 november 1943

"Ger had gisteravond in de Harmonie een verplichte bijeenkomst bij te wonen over de luchtbescherming, aangezien wij hier in Leeuwarden ons niet te veel van die bescherming aantrokken en daardoor gemakkelijk rampen konden ontstaan, wanneer op grotere schaal bommen inslaan dan tot nu toe incidenteel het geval geweest is. Staaf brand bommen zijn misschien het raam uit te werken, maar tegen brisant bommen is niets te doen en phosphor bommen moeten eerst uitgebrand zijn, voordat er met wat ze aangestoken hebben, iets uitgericht kan worden. Wij hier in Leeuwarden hebben nog geen ervaring zoals de mensen in Duitschland."

17 december 1943

"Vrijdagavond, maar weer enkele regels over dingen die ons bezighouden. Gistermiddag en -avond weer zwermen vliegtuigen. Een aangeschoten Tommy, letterlijk, vloog in brand en kwam fluitend naar beneden, vlak boven de stad, door de grote snelheid kreeg het toestel toch misschien nog wat draagkracht, want bij Wirdum pas boorde het zich met een daverende klap in de grond, ontploffende bommen en een vuurzuil de lucht in. Al met al was de luchtdruk zo groot dat veel

ramen in de stad gesneuveld zijn. Hier op de Nieuwestad bij Landstra, bij de Singer en bij Bervoets en bij Ganzevoort, grote spiegelruiten in scherven. Ook onze ramen stonden te klapperen, maar bleven heel. In de kranten wordt het verlies van cultuurmonumenten betreurd, maar over de rest praat men liever niet."

1 april 1944

"Woensdagavond waren Ger en ik bij Nel en Bram op bezoek, maar zaten er niet bepaald rustig. Om even over acht liet een Tommy twee bommen vallen, waarvan een de vleugel van de ambachtschool verwoestte en de ander een vijftal huizen in de Wijbrand de Geeststraat met de grond gelijk maakte. Zes doden in totaal. Omdat er ook een kabel van het elektrisch licht getroffen werd, kwam de binnenstad in het donker te zitten en het luchtalarmsysteem weigerde z'n dienst, vandaar dat politieauto's de stad doorraasden met de sirenes luid loeiend. Tot negen uur bleef de Tommy rond hangen, liet af en toe een bom vallen denkkelijk op het vliegveld, zodat ramen en deuren rammelden en we van de stoelen opvlogen. Het is buiten donker, je ziet niets, hoort wel de Tommy heel hoog zoemen en dan begint plotseling een bom naar beneden te fluiten, waarvan je niet weet waar dat ding terecht komt. Geluiden op straat zijn er niet, alles hoort gespannen toe. De Engelsen 's nachts en de Amerikanen overdag. Dat was woensdagavond."

28 maart 1945

"Aangeplakt werd vandaag, dat wanneer het luchtalarm vijf minuten achtereen gaat of de klokken van de Oldehove beginnen te luiden, een half uur daarna niemand meer op straat mag verschijnen of hij wordt doodgeschoten."

11 april 1945

"Door de felle Tommy's die we overdag zien vliegen en die de wegen en spoorlijnen afzoeken naar rijdend materiaal willen de vrachtrijders en melkboeren niet meer op paard en wagen zitten. Dus melkschaarste enz."

Onderduikers

5 augustus 1943

"De jacht op onderduikers is weer begonnen en het wordt zeer vaderlandslievend om een mens te verbergen, toch hebben veel Nederlanders hun eigen leven over voor een onderduiker. Gisteravond iemand van het arbeidsbureau overhoop geschoten in de Willem Loréstraat maar hij is naar het schijnt niet dood, vermoedelijk iemand die al heel wat nare dingen op z'n rekening heeft staan."

20 augustus 1944

"Het is acht uur en niemand meer op straat, we hebben weer eens straf.. Vorige maandagavond werd Sleijffer, een handlanger van de SS, neergeschoten en de volgende dag twee landwachters in Birdaard bij het ophalen van onderduikers. De represaille-maatregelen zijn niet uitgebleven en vanmorgen gaven de roze papiertjes, door de hele stad aangeplakt, te lezen dat er een aantal terroristen en saboteurs waren doodgeschoten. (...) Hoevelen zijn er al niet omgebracht in deze paar jaar van bezetting? De Joden, de mensen in Vught, Amersfoort en Ommen, ze zijn niet te tellen. Je hoort zo weinig van dit alles, moet er naar raden, want kom je in zo'n kamp terecht, dan lijkt het wel een doorgangshuis te zijn, want waar werken of leven al die mensen."

Razzia

6 (?) juni 1943

"Vannacht is de eerste razzia in verschillende straten in Huizum gehouden. Huis aan huis werd midden in de nacht aangebeeld en de boel werd doorzocht en natuurlijk werden verschillende radio's en jonge mannen ingepikt waar niet tijdig een schuilplaats voor gebouwd was. Ook op de Groningerstraatweg bij Oma stapten midden in de nacht twee man naar binnen en wilde niet geloven dat Moe alleen woonde. Toen ze een laad van het pultrum open trokken, begon ze Pa aan te halen, die zo'n correcte militair was geweest en zo iets nooit zou doen. De Duitschers lachten maar wat maar gingen rustig en correct verder met alle lichten aan, net alsof er geen verduisteringsplicht bestaat."

6 juli 1943

"Vannacht de huiszoekingen in onze buurten gehad, die om negen uur begonnen en tot een uur of drie doorgedaan zijn. Drie zwaar bewapende mannen met helmen diep over de ogen, lange jassen, krakende laarzen en een groot geweer in de hand, zo stapten ze elk huis binnen. Boe kinderen, ik ben je vader!"

29 april 1944

"Gisteravond zaten Ger en ik in de verduisterde kamer tegen elf uur nog even te praten voor het naar bed gaan, toen er plotseling op het dak tegen de platdeur getikt werd. Wie had zich op het dak verscholen en wat moest diegene die aan het raam klopte. Eerst het licht uit, de gordijnen open geschoven en toen de deur open. Twee jongens staan er in de deur en vragen heel "schrutel" of ik ze naar beneden wil brengen en er uit wil laten. Een razzia in de bioscoop waarna de beide onderduikers, vermoedelijk met behulp van het bioscoop personeel, op het dak gezet werden om

zo te ontsnappen aan de Grüne Polizei. Wat doen die jongens nu in de bioscoop, dat is toch geen plaats voor onderduikers, alleen ze vervelen zich natuurlijk stierlijk, niets doen, alleen maar rondhangen en mogelijk 's avonds een luchtje scheppen."

10 december 1944

"Zondag. Tijd om verder te pennen. Gistermorgen werden we gewekt door het alarmsein om zeven uur. "Luchtalarm, alles veilig, luchtalarm, alles veilig". Razzia's. Vlug schoot ik m'n kleren aan en door de gordijnen op straat getuurd, maar daar was niets te zien. Doodrustig: hier en daar een paar vrouwen. Corrie, Jeltje en Nelly kwamen om half negen niet opdagen en ook op straat was het zeer stil, een enkele oude man of vrouw sjokte de Nieuwestad langs. De rest van de mensen bleef thuis met de deur van de schuilplaats open. Om half tien liep er een troep gesnapt langs de Nieuwestad op weg naar het, door prikkeldraad omgeven, Zaailand, waar de mensen voorlopig konden wachten op de dingen die komen gingen. De bruggen om de binnenstad werden bewaakt en bij de muren op de wegen rond de stad kon je wel naar binnen, maar er niet weer uit. De mensenjacht had weer eens een aanvang genomen. Van buiten af werkte de Grüne Polizei naar binnen toe.

Om half elf kwam Moe aanzetten en een half uur later Corrie met veel verhalen over opgeborgen en verstopte mannen. De aanleiding tot deze razzia's was de ontsnapping van ruim 40 politieke gevangenen met behulp van zogenaamde S.S.-mannen uit de gevangenis jongstleden vrijdagavond. De wachten werden overmeesterd en enkele bewaarders, die in het complot zaten, meegenomen. Juist toen men bezig was met het uit de cellen halen van de mensen, die niet naar de Duitse pijpen wilden dansen, belden er twee echte S.S.-mannen bij de gevangenis aan, ze werden binnengelaten en onschadelijk gemaakt, voordat ze "pap" konden zeggen, uitgekleeft en in een cel opgesloten, zo wordt er verteld."

20 december 1944

"De hele week al hoorden we van razzia's op de dorpen en het schijnt dat Leeuwarden een der Kerstdagen aan de beurt is om uitgekamd te worden. Buiten uit krijgen de boeren zelf veelal een Ausweis, maar hun personeel moet weg, nu dan zal er van de landarbeid niet veel terecht komen. Of moet de vrouwen dat maar doen."

24 maart 1945

"Hier en daar worden razzia's gehouden en ik kan dus niet op straat komen. Een blok huizen, een paar straten worden afgezet en nagekeken door zwarten en groenen, die hier en daar eens iemand pikken. Vanmiddag was er controle op de Nieuwestad, alle mannen die niet stokoud zijn, worden aangehouden en de papieren nagekeken. Toen er dan ook gebeld werd, dacht ik dat het ons huis was dat een beurt kreeg om nagezien te worden, maar het was een klant. Ger moest me uit het schuilkeldertje halen."

Slachtoffers

12 september 1941

"In hoeveel gezinnen zal al niet rouw heersen over een gesneuvelde of omgekomen bloed verwant. En waar is het einde van deze oorlog. Het lijkt er nog niet op. Als je tegen de mensen zegt, O dat duurt nog wel een jaar dan zien ze erg bedenkelijk en antwoorden, zo lang nog. Ieder heeft er meer dan genoeg van."

9 december 1941

"Een mensenleven heeft alleen nog waarde voor de naaste familie. In normale tijden wordt er ophef van gemaakt wanneer eens tien mensen tegelijk doodgaan, nu wordt er over duizenden niet gerept. Op Hawaï na een luchtaanval 3000 doden, morgen begraven, niet verder over praten, de wereld draait verder ook wel zonder die 3000. Veel zegt het ons niet, het hart heeft zich van een pantser voorzien, gelukkig maar, alleen wanneer het ongeluk je zelf treft komt die klap veel te hard aan en daar heb je tegenwoordig toch alle dagen rekening mee te houden."

9 december 1941

"Zijn geval was niet urgent genoeg. Het lijkt er veel op dat men de zwakken op deze manier uit de weg wil ruimen om zodoende een sterk Germaans ras over te houden. De Spartaanse levensopvatting, alles wat ziek en niet sterk is moet verdwijnen. Je zult er maar bij moeten horen."

2 augustus 1942

"Er is ons altijd voorgehouden dat een mensenleven kostbaar is, zelfmoord is b.v. anti Christelijk en dus is het verwerpelijk, we zullen dus nu aan de nieuwe Duitse godsdienst moeten wennen met z'n specifieke moraal."

Vrijdagavond, november 1943

"Je vraagt je af waar deze nutteloze moordpartij nu goed voor is. Het is net een machine die maar door blijft lopen, omdat niemand weet hoe de knop om te draaien is en het ding door blijft razen, totdat de brandstof op is en stil blijft staan. Europa heeft 300 miljoen inwoners en er zijn op dit ogenblik misschien al 10 miljoen verdwenen, bij 50 miljoen verdriet achterlatend, maar dat is blijkbaar nog niet genoeg om de zaak stop te zetten. Duitsland heeft zich wel wat op de hals gehaald, toen ze daar de oorlogsmachine op gang brachten. Goed, een volgend onderwerp, want een mens kan bij narigheid alleen niet leven."

Politiek

Communisme

Zomer 1941

"Volgend jaar in 1942 zullen we hopen dat de oorlog afgelopen is en dat Engeland met Amerikaanse hulp de oorlog gewonnen heeft. Duitschland verloren en de Russen verslagen precies zo als het ons past. Het communisme is nog erger dan het nationaal socialisme komt me voor. Vandaag deze eens deze mop gehoord: in Amsterdam heeft een enkele rit Een Hesje (Hess die naar Engeland overvloog) een retourtje Een Wilhelmientje en een Dolfje is een overstapje (naar de hel). Hess had Hitler getelegrafeerd: Kom ook, het is hier beter. Het aantal moppen dat in omloop is, is enorm maar ze komen allemaal op hetzelfde neer, schimpscheuten op Hitler en op Duitschland. Het zit de mensen tot aan de keel zonder dat ze er iets aan kunnen doen en een sarcastische mop geeft dan weer wat lucht aan een vol gemoed."

28 februari 1943

"Een knappe kerel die mij het verschil toont van het Bolsjewisme en het nationaal socialisme, ik weet het niet. Bij beide systemen is het om de macht te doen die Duitschland en Rusland elkaar nu betwisten terwijl Amerika graag zal zien dat de schaal in evenwicht is om op het goede ogenblik wanneer beiden uitgeput raken z'n slag te slaan en de wereld heerschappij te veroveren."

Hitler

9 december 1941

"Wat kan men daar nog wat van Hitler leren hoe oorlog te moeten voeren. Het zal daar ook niet mee vallen om het leven om te zetten van vrijheid, blijheid en in bloed en tranen en hard werken, en dat zal er toch van moeten komen om niet ten onder te gaan. Het Duitse regeringssysteem en levens beschouwing zal ook in Amerika zijn intrede moeten doen wil er wat bereikt worden. Van de democratie zal wel niet veel overblijven al kan men natuurlijk wel naar buiten zelfs eens democratisch en naar binnen fascistisch zijn om goed oorlog te voeren en daar zal het wel op neer komen in het land der onbegrensde mogelijkheden."

29 maart 1942

"Hitler heeft het maar goed voor met de jonge kinderen, met de oude mensen kan hij toch niets aanvangen, die zijn ook wat hun levensbeschouwing niet meer te veranderen. De jonge generatie daar moet hij het van hebben. Oude mensen zijn maar opeters en kunnen wel verdwijnen."

15 juli 1942

"Wel opvallend is dat het aantal moppen op Hitler afneemt, een zekere downheid treed op bij de mensen."

1 januari 1945

"Hitler heeft gisteravond om twaalf uur ook nog weer eens gesproken, overdag had hij geen tijd, dus moest er maar een gedeelte van de nacht voor opgeofferd worden. Twee maal werd de voorzienigheid en éénmaal God erbij geroepen om voor Duitsland de overwinning te bezweren, die nu verderaf lijkt dan ooit tevoren, gezien de grote verliezen die Duitsland dit jaar geleden heeft."

Göbbels sprak even eerder en die vertelde het oude verhaal, dat Duitsland de overwinning het meeste verdiende, omdat het ook de zwaarste klappen kreeg. Toch ergens een kronkel in de geest van Herr Göbbels; man, alleen het recht van de sterkste geldt toch immers! In het begin van de oorlog debiteerde hij bij alle mogelijke gelegenheden dit standpunt en nu staat hij te zuchten over de onbillijkheid."

Nationaal Socialisme

15 december 1944

"Het Nationaal Socialisme en in het bijzonder de S.S. ziet graag mensen sterven, het zijn de kannibalen van deze tijd, in Duitschland geboren en over West Europa uitgezwermd. Pijn en leed zijn blijkbaar hun dagelijks brood, waarzonder het hun moeilijk valt te leven."

9 mei 1945

"Het nazi-isme dat de vloek der maatschappij betekende omdat het aangehangen werd door misdadigers. Juist misdadigers zijn in Duitsland aan het bewind gekomen en hebben alle macht in handen gekregen. Het waren mensen met een flinke dosis verstand die studie van de misdaad maakten en het daarin verder brachten dan het

gangsterdom in Amerika dat daar ook enige jaren kon bloeien maar door passende maatregelen ten val gebracht werd. Gelukkig straft het kwaad zich zelve."

Nederlandse Regering

Voorjaar 1940

"De eerste en tweede kamer werden naar huis gestuurd, vooraanstaande mensen uit de politiek en uit Indië werden geïnterneerd en naar Buchenwald doorgezonden om in dit concentratiekamp hun zonden te overdenken."

Zomer 1941

"Er moet echter niet vergeten worden dat onze wettige regering in Engeland zit en dat we alleen maar onder de voet gelopen land zijn."

Nederlandse Unie

Zomer 1941

"Al spoedig na de bezetting werd de Nederlandse Unie opgericht. Een politieke vereniging die samenwerking met de Duitsers zocht, er de goede wetten, denkbeelden van wilde overnemen evenwel beslist het eigen gezicht wilde bewaren. Op politiek gebied was ons land voor de oorlog op dood spoor gelopen en de Unie was iets dat mensen aanstond."

"De Unie werd direct door de N.S.B. heftig aangevallen. Het was een nieuwe gevaarlijke concurrent nu de andere, oude politieke partijen van het toneel verdwenen waren. De Unie groeide in record tempo en kreeg een aanhang als een vroegere partij onmachtig was te behalen, ze werden echter steeds meer dwars gezeten, vooral omdat ze Nederlandsch wilde blijven. De N.S.B. wilde opgaan in de Duitse zegeningen maar daar moesten wij met elkaar niets van hebben. Op het ogenblik is de Unie verboden omdat men het gewaagd heeft de strijd in Rusland af te keuren. Wel werd er wat voor het idee gevoeld, eerst de Duitsers ons land uit, en dan praten over de dam tegen het communisme maar de Duitsers draaiden dit verhaaltje om. Er moet echter niet vergeten worden dat onze wettige regering in Engeland zit en dat we alleen maar onder de voet gelopen land zijn."

"De Nederlandse Unie wordt steeds meer aan banden gelegd, en zal ook wel niet zo lang meer bestaan blijven. Vooral de Katholieke organisaties worden momenteel door de N.S.B. overgenomen en als lid bedanken is er niet bij. Die 500.000 leden van

de Unie zal de N.S.B. ook wel toelachen, er kan echter wel wat herrie uit voortkomen als dit zou gebeuren. Maar afwachten, we zitten in het schuitje en moeten verder varen."

Nederlands Indië

Zomer 1941

"Wat Indië betreft dat is tot nu toe buiten de oorlog gebleven. Japan heeft in het begin van het jaar geprobeerd grote hoeveelheden materiaal als olie, rubber en suiker los te krijgen doch kreeg te horen dat men hen geen voorkeur positie wenste te geven. Boter bij de vis en boter had men in Japan niet. Tegen contant geld kon ieder kopen."

31 juli 1941

"De rede van de koningin gehoord die de toestand in Indië somber inzag en waar de spanning van uur tot uur steeg. De kans op oorlog werd steeds groter en het zou wel niet zo lang meer duren."

9 december 1941

"Hoe het nog eens met ons Indië komt is een angstig vraagteken, in de eerste plaats om alle familieleden en kennissen en zelfs de duizenden Nederlanders die met zo veel banden aan ons land verbonden zijn. Tante Jinke zal er wel een beroerde tijd door krijgen, berichten komen natuurlijk nu helemaal niet meer goed door, alleen wat via het Rode Kruis in Geneve en als je dan bericht krijgt beduidt dat in de regel niet veel goeds. Het beste er maar van hopen."

9 maart 1942

"Op maandagmiddag kan ik voordat we boterham eten nog even enkele regels pennen over alles wat we thans beleven en wat ieder die in Indië geweest is of er werkte met zeer veel smart zal moeten voelen. Ook wij die er niet zo nauw bij betrokken zijn als anderen voelen het toch heel diep hoe ons koninkrijk met deze verovering van de Gordel van smaragd door de vuile Japanse vingers voorlopig ten onder gaat. Alleen de West blijft nu nog over. In de krant lees ik zojuist dat het verzet opgegeven is en de wapenstilstand afgekondigd. Wel is er royaal hulp geboden door Engeland en Amerika."

"Lang heeft ons Indie het niet kunnen bolwerken tegen de overweldigende meerderheid van vloot en luchtmacht die de Jappen op de been konden brengen, terwijl het voor die mensen blijkbaar de hoogste eer is om voor vaderland en vorst te

sterven. In hoeveel gezinnen zal hier spoedig rouw heersen? Het zullen er velen zijn en de gemoedstoestand van tante Jinke die er haar twee gezinnen heeft zitten laat zich denken."

"Maar ja voor Amerika is Duitschland vijand no. 1 en het lijkt er niet veel op dat dat anders zou worden, dan nog liever een verbond met het communisme. Ra, ra hoe kan het? Ik, ik en nog eens ik zo is het in de politiek, zonder een grein oprecht hulpvaardigheid, en dat voelen we als klein land nu terdege, we worden fijngemalen door de grote landen. Stel dat Engeland en Amerika de oorlog winnen krijgen wij dan Indië terug? Een heel groot vraagteken, en de tijd zal het moeten leren."

N.S.B.

Dinsdag 14 mei 1940

"De Nederlanders waren die vijf dagen met haat volgepropt en de N.S.Bers hadden hun zin, tenminste H. op de Groningerstraatweg stond de zaterdagmorgen op de weg in de handen te klappen toen de Duitschers voorbij kwamen en zo zullen er wel meer opgetogen zijn geweest in een land vol rouw en ellende wat moedwillig en zonder enig ander doel dan machtswellust van de Deutsche hoge heren over ons Nederlanders werd gebracht. Wie niet met ons is, is tegen ons werd het parool."

Zomer 1941

"Het zal er verder wel op neer komen dat er alleen N.S.B. sportbonden, verenigingen en clubs overblijven, de rest zal verboden worden. De hele bevolking doordrenken met het N.S.B. gif om ze mee te krijgen en Hitler ook als een afgod gaan beschouwen dat is de bedoeling. Ik geloof dat het lang moet duren voor het zo ver is en dit gaat des te moeilijker vanwege de Engelse zenders die met hun berichten zij het dan pro geallieerd de hele Deutsche propaganda lam legt. Van die Engelse propaganda maken de Duitschers nu gebruik. Engeland had de V= Vinity = wraak als slagzin uitgedacht en wij maken er Vrijheid van. Duitschland heeft de actie overgenomen en maakte er Victorie van: Duitschland wint voor Europa op alle fronten. In Rusland gaat het anders niet zo best meer in de laatste weken. De V wordt nu overal op de straten en muren geklodderd en mag niet weggeschrobd worden. De politie heeft het verboden: openbare weg. Spandoeken zijn ook opgehangen, het geeft een feestelijk gezicht.."

3 april 1943

"Ik geloof dat Friesland zeer weinig N.S.B. minded is terwijl toch veel meisjes met Duitschers scharrelen, hoeveel dat om den brode doen weet ik niet, doch vermoedelijk het grootste gedeelte."

"Gister en zelfs vandaag groot feest van de Arbeidsdienst, veel muziek, veel vlaggen alleen geen belangstelling van het publiek dat de Duitse poespas wel gelooft, toch zit er in de gedachte van deze Arbeidsdienst nog wel wat goeds, en hetzelfde is het geval met de winterhulp alleen de bron waaruit deze initiatieven voortkomen is vergiftigd en ieder die zich er mee inlaat gaat er aan te gronde."

26 mei 1943

"Het is nu eenmaal zo dat er weinig groenten te krijgen zijn en verder zwarte veen aardappelen, echte N.S.B.ers, van buiten zwart en van binnen rot."

2 januari 1944

"In Zwaagwesteinde werd een N.S.B.-er doodgeschoten door de ondergrondse wegens z'n miserabele praktijken van verraad van onderduikers, aangifte van verborgen radiotoestellen enz., waardoor vele van z'n slachtoffers er het leven bij ingeschoten hebben. Zoals gebruikelijk werden twee mensen opgehaald en zonder vorm van proces neergeschoten, men neemt ze op Amerikaanse gangster wijze mee in een auto en maakt ze ergens langs de weg van kant. Deze mensen werden in Appelscha teruggevonden."

6 juli 1944

"In Sneek wordt een N.S.B.-er doodgeschoten, vijf burgers worden uit hun huizen gehaald en zonder vorm van proces neergeknald. Take a ride noemen ze dat in gangstertaal. De slachtoffers worden in een auto meegenomen en even buiten de stad doodgeschoten en aan de kant van de weg achtergelaten. Zes leden van de "Jan Hagel" club nemen de kuit en duiken onder, moeilijk lijkt me toe, omdat ze binnenkort naar Frankrijk moeten om te vechten tegen de Tommy's."

20 augustus 1944

"Het gewone recept is dat voor een doodgeschoten Duitser of N.S.B.-er vijf willekeurige mensen uit hun huis gehaald worden en voor de deur neergeschoten worden en dat een vijftig gijzelaars een half jaar in Vught of Ommen komen te zitten. Tot nu toe is het in Leeuwarden tamelijk rustig geweest en hebben we van dergelijke dingen niet te veel weet gehad, maar wat niet is kan komen."

6 september 1944

"(...) maar wij die al meer dan vier jaar op moeten passen op alles wat we zeggen, een gnuiwend plezier want de haat en weerzin tegen alles wat Duitsch en nog meer wat N.S.B. getint is, is tot op de bodem van de ziel der mensen gedrukt. Hoeveel Nederlanders in deze vier en een half jaar overhoop geschoten zijn, in Duitsland

omgekomen of vandaar als wrak teruggekeerd zijn, is moeilijk te zeggen. Het zal wel in de duizenden lopen, daarom wordt elk bombardement door de geallieerden niet goed gepraat doch wel direct vergeven bij degenen die er niet van te lijden gehad hebben. De plundering, het in slavernij brengen van de Nederlanders is iets dat deze generatie tot in lengte van dagen zal heugen en nooit vergeten."

4 februari 1945

"Toen we erheen fietsten wisten we niet precies, waar ze woonden en vroegen het onderweg aan iemand uit de buurt, kregen een half antwoord. Niemand wil iets met de mensen van doen hebben, alleen al het N.S.B.-stempel is voldoende voor een ingekankerde weerzin, er is deze vijf jaar nu eenmaal teveel gebeurd en dat krijgen de goeden onder de N.S.B.-ers ook op de boterham ."

Dagelijks leven

Elfstedentocht

30 januari 194

"De elfstedentocht werd gehouden onder de zwaarste omstandigheden en werd voor velen een beproeving door sneeuwstormen en koude, maar enkelen bereikten Leeuwarden weer. Om tot Bartlehiem te komen werd al gehonoreerd met het elfstedenkruis. Fraude is er ook nog al wat gepleegd wat moeilijk te controleren was met een deelname van 3000 rijders."

27 januari 1942

"Met stil weer is het begonnen te vriezen zodat alles prachtig bevroren is en het ijs op sloten en vaarten spiegelglad is. Het is paardenijs geworden, in een ogenblik alles sterk zodat voor de derde winter achterelkaar de elfstedentocht gehouden kon worden. Toevallig werd de mooiste vriesdag opgezocht zonder veel wind. Wel werd er gestart met een kleine 20 graden onder nul maar overdag met de zon erbij was het kostelijk weer. De 1000 wedstrijd - en de 4200 tochtrijders konden naar hartelust hun krachten meten en het resultaat was er dan ook naar. In een kleine 9 uur de 200 Km., het werden records nog niet eerder gehaald. Schitterend zoals de eerste wedstrijdrijders binnen kwamen, dat is nog eens rijden."

De hele entourage is ook zo schilderachtig. Drommen mensen op de wallen, terwijl daar dan heel alleen met prachtige slag over de geheel ontruimde witte ijsvloer, de winnaar naar de eindstreep toerijdt, spoedig gevolgd door vele anderen die allemaal

in bijzonder hoog tempo hun laatste streken te zien gaven. Al dat publiek en al die toejuichingen gaven hun nieuwe krachten na inzinkingen die ze allen wel gehad zullen hebben en die ze op eenzame stukken zelf moesten zien te overwinnen. De eindstreep "achter de tuin" leent zich zwart van mensen met de Oldehove op de achtergrond, de glinsterende witte baan beneden en het ontvangst comité met de grote krans waar de winnaar op toe rijdt, het zijn beelden van een gebeurtenis die iemand bij blijven."

Evacués

17 oktober 1942

"Een gedeelte van de kustplaatsen moet nu ook ontruimd worden om verdedigingswerken aan te leggen, van Den Helder tot de Belgische grens omvangrijke evacuaties."

26 september 1943

"Suus en Roelof in Lekkuum hadden een broodmager Rotterdams jongetje een poos in huis. In 1940 de woning verwoest, de Vader opgehaald en gestorven in een concentratiekamp. Dat zijn verschrikkingen die tellen."

13 januari 1945

"Er komen hier in de stad 10.000 evacués uit de Betuwe, Vader en Moeder krijgen er maandag één van. Geen kleinigheid om al die mensen onder te brengen. In veel gezinnen zal wel eens heibel ontstaan, omdat je niet weet wat voor mensen je in huis krijgt. Het verwonderde ons wat, dat we hier in Leeuwarden evacués krijgen, met het oog op het vliegveld en andere strategische redenen was het praatje, zouden we vrij blijven. Geen 10 maar 8 duizend verdrevenen van huis en hof komen er hier. Elke nacht een trein vol. Mensen met onverschillige gezichten, mensen bleek en koud, mensen met een zware koffer en een paar dekens bepakt, die zichzelf en een paar kinderen aan de hand door de stad slepen, voorafgegaan door een jongen met een witte band om de arm: evacuatiedienst."

8 februari 1945

"De evacués die Moe gekregen heeft is een schoenmaker met z'n vrouw en een zoon van 25 jaar, die een ellendige tocht in barre koude en sneeuwstormen per trein door Duitsland moesten maken om hier te komen vanuit hun woonplaats Roermond. Een afgeladen trein, waarin dagen verkeerd moest worden zonder eten, zonder drinken, zonder verwarming. Enkele kinderen en een zuigeling zijn bezweken, hoe kan het ook anders wanneer een flesje wat verwarmd moest worden op een

kaars. De verhalen van de mensen uit Roermond zijn alle even triest, een half uur tijd was er om te vertrekken, om een koffer te pakken, maar noodzakelijke dingen werden natuurlijk vergeten. De aankomst hier in Leeuwarden was ook niet zo hartelijk, want de mensen worden als opeters beschouwd."

17 februari 1945

"Zondag werd ons gevraagd een evacu e op te nemen; een jongen van 21 jaar, dus een onderduiker, uit Roermond, waarvoor de Vader zelf onderdak moest zien te vinden. "Arbeiten Mensch!" We hebben het afgewimpeld. Gisteravond werd ons gevraagd een hongerevacu e uit Amsterdam te huisvesten. Een jongen van 13 jaar. Ook dat geweigerd. Recht in de haak vinden we het niet, want die jongen moest geholpen worden, kon niet naar Amsterdam terug, want dan bezweek hij. De kwestie is, dat het nemen van die jongen ons niet vrijwaart voor verdere evacu es en kregen we er dan nog bijv. twee bij, dan zou het Ger geheel over de hoge schoenen lopen."

11 maart 1945

"Gistermiddag hebben we onze evacu e gekregen, een meisje van 17 tot 18 jaar, die eerst bij Andringa op de Druifstreek gehuisvest was, maar daar ongenoegen kreeg. Als reden werd opgegeven, dat het er haar te druk was bij de acht kinderen en nu maar afwachten hoe Ans V. het bij ons vindt en of wij het met haar kunnen vinden. Wat er precies aan de hand is, weten we nu nog niet, maar zullen het gauw genoeg merken, van beide kanten wordt een verhaaltje opgehangen. Het is een kind met alles erop en eraan, lange zwarte haren en dito ogen en in het bezit van sex. Onze vrijheid zijn we wel wat kwijt, weten niet recht aan welke kant ze staat, willen regelmatig even onder de grond naar de radio horen en kunnen daar geen pottenkijkers bij gebruiken."

3 mei 1945

"Begin van de week was ik op het evacuatie bureau en daar waren de ruzies niet van de lucht. Leeuwarder kwartiergegevens luchten hun gemoed over hun evacuees uit Limburg en andersom natuurlijk. Het is g.v.d. voor en na, terwijl de slechtig heden van kostbazen en kommensaals breed uit worden gemeten. Over een ding zijn allen het eens, het evacuatiebureau met het personeel moesten ze de grond in stampen. Man ik loop m'n zolen kapot bij het sjouwen naar jullie kantoor, denk je dat ik voor jullie plezier op blote poten wil lopen en dat ik niks beters te doen heb. Ik wil m'n centen hebben en anders donderen die lui die ik in huis heb maar op, mijn vrouw is al zenuwpati ent! Van de andere kant hoor je zeggen: Ja, de kast hebben ze vol eten en er is ook nog wel brandstof maar wij kunnen verrekken en het gaarkeuken eten vreten. Rot lui! Over het algemeen valt het wel wat mee en verdragen de mensen elkaar wel."

25 februari 1944

"Al die rampen gaan wat langs je heen, ook in de krant staat er niet veel van, alleen wat korte berichtjes. Moest zoiets vroeger gebeuren, dagen lang hele pagina's vol foto's en verhalen van ooggetuigen. Toen scheen de mensheid behoefte aan sensatie te hebben en nu zijn we er beu van. Elke dag laten duizenden het leven door de oorlog en de overlevenden gaan wat struisvogelpolitiek bedrijven door zichzelf te dwingen er niet aan te denken, misschien wel omdat dat de enige manier is om niet zenuwziek te worden."

6 september 1944

"De Friese Courant had gisteravond een bijblad in anti-Duitse strekking. Hoe men dat voor elkaar gekregen heeft, weet ik niet, maar het was in elk geval hartverwarmend. Niet overal is dat bijblad in de bus geduwd. Alle namen van winkels die aan de Duitsers leverden, alle namen van vrouwen die zich aan Duitsers gaven enz., alles stond erin."

13 april 1945

"In de krant van vanavond stond niet meer aangegeven wanneer het volgende nummer zou verschijnen, de heren schijnen dus al niet meer te rekenen op het voortzetten van de Friesche Courant. Het eerste knipsel is de tijding van de drie jongens Wierda die nu in deze laatste oorlogsdagen nog doodgeschoten werden wegens hun ondergronds verzet met 11 anderen."

Geld / Prijsbeheersing

14 mei 1940

"Wel eiste Duitsland alles voor zich op, dat bleek al heel vlug na de capitulatie want uit alles bleek dat deze inval zorgvuldig voorbereid was. Een der eerste dagen na de overgave was ik in het bezit gekomen van een Duits twintig mark biljet dat hier in Nederland niet geldig was. Daarom ben ik er mee naar Hotel de Doelen gegaan, ter omwisseling bij de Zahlmeister. Toen ik aangediend werd bij die meneer zat deze in een niet te groot kamertje te tellen. Op het bed, op de stoelen, op de tafel, op de grond overal stonden kisten met geld, allemaal splinternieuwe briefjes Reichskreditkassenscheine. Hij wisselde direct mijn verkeerd papiertje tegen een hier geldig biljet dat via de gewone bank bij de Nederlandse bank zou belanden. En dan verder?"

17 januari 1942

"De nieuwe dubbeltjes en kwartjes zijn er ook, prachtig geld, alles van zink. Het publiek hamsterde klein geld en toen moest er wel nieuw komen. Vadertje Staat, dus Hitler kon blijkbaar het semi bronzen en semi zilveren geld beter gebruiken om er wapens van te maken."

24 maart 1944

"De in- en verkoop zijn op dit ogenblik niet bijzonder groot, zodat we misschien een omzet van f 50.000,- voor dit jaar kunnen halen, maar bij een lager winstpercentage. Voor meubels zijn deze percentages nu vastgesteld en ze zijn wel redelijk, al moet je dan steeds van fabrikanten kopen. Zit er een grossier tussen dan is de room eraf. Bijv. een haardbankje van f 35,- mag dan verkoop f 43,- zijn. Het gevolg is dat de zwartigheid ook hier z'n intrede doet, want de hele verkoop van klein goed zit in handen van grossiers. De controle op de prijzen van klein meubelen en dat soort dingen is begonnen, hoorde ik vanmorgen. De inspecteurs van de prijsbeheersing stapten bij de meubelzaken binnen waar krantenbakken, naaidozen, lampen, schilderijen, beeldjes enz. geëtaaleerd stonden voor hoge prijzen zoals dat momenteel gebruikelijk is."

29 april 1944

"Op het ogenblik is er al vier maal zo veel bankpapier in omloop als voor de oorlog, dankzij de enorme uitbetalingen die de overheid doet voor onderhoud van de bezettingstroepen, terwijl verder de vordering op Duitsland gelijke tred houdt met deze stijging en ook ca. 4 miljard bedraagt. Je kunt dus gerust zeggen, dat de gulden nog maar een kwartje waard is, want de waarde hangt nauw samen met de hoeveelheid kapitaalgoederen die een land bezit en juist die kapitaalgoederen, huizen, fabrieken, machines slijten zo, worden weggehaald, worden niet meer onderhouden. Dat slijten is misschien nog erger dan het bombarderen van hele steden, het is minder zichtbaar."

24 september 1944

"Zaterdagmorgen kon ik bij de Nederlandse Bank geen briefje van f 100,- gewisseld krijgen in klein papier, in zilverbonnen. Er is anders niets geen zilverigs aan, want ze zijn uitermate vies. Het lijkt erop dat er ook geen papier meer is, om ze te drukken en de oude te vervangen. Ook de Rotterdamse Bank kon niet helpen, wel kreeg ik daar nog wat dubbeltjes en kwartjes. Het lijkt me wat gezocht, dat de mensen ook al dat kleine geld en zilverbonnen beginnen te hamsteren. Maar ja, iemand die uit een brandend huis vlucht, neemt wellicht een brandende sigaret mee naar buiten, maar laat de dingen van waarde liggen."

Hongersnood

15 december 1944

"Ondertussen verhongeren de mensen in Holland en beginnen de mannen zich aan te melden om te graven in de Achterhoek om tenminste wat te eten te krijgen en de vrouwen thuis iets meer bonnen overhouden. Het vervoer van levensmiddelen naar Holland is verboden? wordt het vervoer ervan bemoeilijkt? Duitschland legt alles lam? De bezettende macht heeft de plicht voor de burgerbevolking te zorgen, maar Duitsland verwerpt deze regel, omdat de spoorwegen staken en nu doet men er wraakgierig nog een schepje bovenop."

24 december 1944

"In Holland worden er al doden langs de weg gevonden, zegt men, door honger in elkaar gezakt, maar ook die berichten moeten via allerlei wegen ons bereiken en je weet er weinig van wat daar aan de hand is."

9 januari 1945

"Uit Amsterdam kreeg een kennis bericht van de geboorte van een meisje bij een zuster van hem. De vrouw had evenwel zelf geen voeding en melk is er niet te krijgen. De dokter wist geen andere raad te geven, dan het kind maar stil in het wiegje te laten liggen, totdat het gestorven was. Vergelijk Saskia daar eens mee."

Illegale handel

21 augustus 1941

"D. schijnt op deze manier regelmatig zaken te doen maar ik help liever m'n gewone klanten en wat koop ik voor deze papieren guldens? Er schijnen in Duitschland wel grote voorraden te zitten en de zwarte handel bestaat daar zeker niet."

30 september 1941

"De fabrieken moeten allemaal voor Duitschland werken anders krijgen ze geen hout en dan schiet er voor de normale handel niets meer over. Dus wel voor de Duitschers werken en zo veel mogelijk proberen achterover te drukken dat is het parool om ook een gewoon mens nog wat toe te stoppen al moet je dan ook weer in de gunst bij zo'n fabrikant staan en daar is dan wel weer wat boter voor nodig om de zaak te

smeren en vlot te laten lopen. Iets extra's betalen boven de factuurwaarde daar kan het ook niet zonder. Zakendoen is wel gezellig."

Kerstmis 1941

"Ook nu is het met geld een eind te schoppen. In orde is het niet maar er is tegenwoordig zo veel tot en zoveel gemeenheid in onze maatschappij dat het ontduiken van maatregelen een geoorloofd gebruik wordt terwijl het erin vliegen alleen maar stom, en jammer voor de persoon in kwestie."

19 februari 1942

"Het ging om een bedrag van f. 10000,- die ik niet zwart had liggen en om toch te kunnen betalen heb ik de nota's van W.M.I. na laten drukken en op eigen schrijfmachine de invulling verricht. In hun boeken komt deze post dus niet voor maar in de mijne wel en zullen er maar op vertrouwen dat de controle diensten dit zaakje niet ontdekken. Zonder kwitantie heb ik het geld bij hen gebracht, in de trein voelde ik af en toe in m'n binnenzak of ik die reuze som nog wel had. Het is een griezelige manier van zakendoen om een wagon meubelen in bezit te krijgen. De vrachtbrief, het enige officiële stuk heb ik maar apart bewaard. Het was een mooie collectie meubelen in diverse houtsoorten en van oude, dus van goede, kwaliteit en voor normale prijs. Wat wil je nog meer. "

14 mei 1942

"Het wordt erg moeilijk om iets te krijgen op normale wijze, er moet veelal iets betaald worden onder de toonbank door. En dit wordt met de dag erger door het krupper worden van de markt. Prijzen en marges mogen niet verhoogd worden is het parool der overheid, met allemaal kerels die controle uitoefenen op andere kerels die doen of alles klopt, maar er klopt langzamerhand geen pest meer van."

30 maart 1943

"Ger zegt altijd van mij dat ik te bang ben om hoge prijzen te vragen maar ja, zo als het nu gaat, vind ik het al mooi genoeg. Voor zwarte handel in het groot ben ik niet in de wieg gelegd en van het weinige waar niet onderuit te komen is heb ik al grijze haren genoeg gekregen. Echt waar, ik krijg al grijze haren, 'n ouwe vent! Als ik de zaak maar zo goed mogelijk door deze tijden heen kan slepen dan ben ik al heel tevreden."

23 juli 1943

"Aangezien men echter het controle apparaat hier in Friesland niet vertrouwdde, en van Den Haag uit bezien terecht, waren er zestien N.S.B. controleurs uit Holland

naar Leeuwarden gezonden om de boel hier op poten te zetten en veel bonnetjes te moeten maken. Veertien dagen zullen we kunnen genieten en oppassen dat we er niet in vliegen."

"Dinsdagmorgen ben ik nog een keer naar Jellum geweest en heb m'n vijf liter gekregen. Rustig teruggefietst, geen mens aangekeken en op het zadel zitten soezen. Tien minuten achter me aan een dame die door de controleurs gesnapt werd. Ze wilde de naam der boer niet zeggen en werd meegenomen naar het politiebureau en zo lang opgesloten totdat het adres door haar bekend gegeven werd. De 40 liter melk die per dag achter gehouden werd moet nu maar omgezet worden in boter. Het smokkelen gebeurt dan wel door minder mensen maar blijft moeilijk. De boete die de boer krijgt wordt dan wel weer in de prijs der boter verdisconteerd. Hoofdelijke omslag."

2 januari 1945

"Er is een nieuwe firma opgericht: Jan Boezeroen en Jan Publiek als eigenaars en de firma heet: Sla toe. De nieuwe neringdoenden handelen in hout en bomen. Als je naar deze zaak toe stapt, leveren ze prompt op tijd de boom die uitgezocht is. De firma werkt in donker, maar toch rekent men geen zwarte prijzen. Vanzelfsprekend is een Nieuwestad boom duurder dan één van de Kalverdijk, het risico is verdisconteerd in de prijs."

Nederlandse Vlag

29 december 1942

"In de etalage hadden we een sierscheepje staan, zo'n zestiende eeuws fregat, opgetuigd met zeilen enz. en bovenin de mast zat een heel klein rood-wit-blauw vlagje. Twee Nederlandse politie mannen stapten de zaak binnen en waarschuwden mij voor het gevaar dat er in dat vlagje stak. Het is ten strengste verboden om maar iets ten toon te spreiden of te laten merken van onze vroegere vrijheid. De S.S. is bijzonder gebeten op dergelijke afkeurenswaardige pro Nederlandse uitingen, ze passen niet in de Groot-Duitsche idee."

9 oktober 1943

"Bij het opruimen van de zolder kwamen de vier rood-wit-blauwe vlaggen tevoorschijn, ze zijn netjes gewassen en opgerold en het wachten is nu op het ogenblik dat ze vrijuit in het Oranjezonnetje kunnen wapperen."

Propaganda

Woensdag 15 mei 1940

"(...) maar vreemd genoeg begon al het nieuws dat via de radio en pers verkregen werd al een Duitsch tintje te krijgen. Ze werden toen al de Leugens genoemd. Houvast gaf het niet meer."

Zomer 1941

"Vrouwen, Moeders, Verloofden, wek Uw echtgenoten, zonen op om te vechten tegen de goddeloze Bolsjewisten. Op voor de vrijheid, rust en veiligheid van Uw kinderen enz. enz. Het zou lachwekkend zijn als de achtergrond van dit alles niet zo sinister zou zijn."

"De gevangenissen zitten overal zo vol van mensen die even hun gemoed luchten en dan maar opgepakt worden. Het is de kwestie van de splinter en de balk en dat vergeten onze beschermers, die dat met Uw propaganda proberen te verdoezelen en goed te praten. Ik geloof dat de Engelsche radio een voldoende tegengif produceert. Ook daar kun je teveel van innemen want de maat is kostelijk. Elk land vecht immer voor zich zelf, want er zit voor geen cent genegenheid, opoffering bij. Engeland zou ons direct zonder blikken of blozen in de steek laten als ze daar voordeel in zouden zien. Toch is het prettiger leven onder de Engelsch of Amerikaansch protectoraat dan onder de Duitse laars, die immers hun hele samenleving moeten beheersen door middel van geheime politie."

3 april 1943

"De kranten doen de hele dag niet anders dan het communisme aan te klagen en te veroordelen. Jan Publiek lacht wat en blijft ijskoud naar de Engelse radio horen en het heil van die kant verwachten. De koers is nu een maal West en al gaat de wereld op z'n kop staan, 10 mei 1940 is en blijft het struikelblok waardoor geen toenadering tot Duitschland mogelijk is."

26 april 1943

"In Rusland door de Duitschers enorme massagraven ontdekt van Poolse officieren en soldaten waar op het ogenblik veel ophef van gemaakt wordt en propaganda materiaal oplevert tegen het communisme."

5 augustus 1943

"Göbbels moet dan maar weer een mooi legerbericht uitgeven zo in de trant van Onze nederlaag was een succes, geen legermacht had het ons kunnen verbeteren, ook bij het incasseren van tegenslagen zijn we meesters in de kunst gebleken."

26 september 1943

"Het journaal bij de films is niet erg overwinningachtig meer, er zit geen fut meer in. Dit jaar zijn we in de verdediging maar het volgend jaar dan zul je eens wat zien, dan gaat het er op los en verslaan we alles en iedereen. Vorig jaar verloren de Sovjets op de film alles, je zag brandende tanks en noem maar op, vliegtuigen die onder veel lawaai afgeschoten werden en stromen krijgsgevangen, en alles aan elkaar verteld door een spreker waarvan je zou zweren dat hij erin geloofde. Hè hè, zeiden we na afloop, wat een lawaai. Ieder had een hekel aan het journaal omdat het propaganda maakte op een manier die kermisachtig aandeed en waarvoor men de schouders ophaalt. Zeg maar ja en amen."

Radio

Voorjaar 1940

"Een van de eerste verordeningen was het verbod om naar de Engelse zenders te luisteren die nu in het Nederlands begonnen om te roepen. Ondanks de storingen wordt er algemeen naar gehoord en is het een enorme stimulans voor alle Nederlanders, de kleine groep van N.S.B.'ers uitgezonderd."

31 augustus 1941

"Plotseling klonk er echter een stem dwars door de muziek heen die op Hitler en de Duitse toestanden begon te schelden en het echte nieuws van de laatste tijd begon te vertellen, natuurlijk lijnrecht tegen de Duitse legerberichten in en die een opsomming begon te geven van de enorme Duitse verliezen waar van Duitse kant natuurlijk niets over gepubliceerd wordt. Toen was het een poosje stil en kon de Duitse nieuwslezer z'n verhaal vertellen maar toen hij geëindigd was klonk de stem weer."

16 mei 1943

"Wel een feit is dat de radio's ingeleverd moeten worden. Jammer dat we Goebels z'n propaganda speeches moeten missen!"

26 mei 1943

"De inlevering van radiotoestellen is begonnen en al enkele dagen aan de gang. Vreemd dat Nederland zo veel oude toestellen had, nieuwe waren er niet veel bij en voor een oud toestel wordt heel wat geld neergeteld om het eigen nieuwe maar te sparen. De relletjes is natuurlijk een prachtig voorwendsel om op goedkope manier een behoorlijk kwantum radio's in bezit te krijgen. Dat vonden de heren dieven ook, die vannacht een school Achter de Hoven opengebroken hebben en een partij goede toestellen achter over drukten. Er is weer handel. Een stukje in de krant waarin met de doodstraf gedreigd wordt voor het achterhouden van een toestel het gewonen recept."

8 september 1943

"Op straat roept iemand die de laatste nieuwtjes weet een kennis bij zich en vertelt zachtjes aan de ander het een en ander. Plotseling een verheugd gezicht. Is het werkelijk waar?! Zo is op slag, ondanks het inleveren der toestellen toch iedereen vlug op de hoogte. Het luisteren naar de Engelse zender de kop indrukken blijkt onbegonnen werk. Hoe het zij een stap dichterbij de vrede welke dan niet door de Duitschers gedecreteerd zal worden."

Schaarste

31 augustus 1941

"Deze week stond er in de krant dat het brood anders van samenstelling zou worden, van erwten, bonen, aardappelmeel plus wat graan dat wordt het recept. Het schijnen platte koeken te worden."

14 mei 1942

"Twee kleine kinderen met een ruime collectie bonnen en ikzelf ook extra bonkaarten zonder dat me iets mankeert. Mager en lang waardoor ik in de termen val. Niet te vergeten is echter de ruime beurs want zonder bonnen gaat het nog, maar zonder beurs beslist niet."

10 augustus 1942

"Je weet tegenwoordig niet precies meer wat voor bestanddelen in het brood zitten, maar het gaat erg."

28 januari 1943

"Die zeep, die zeep, vooral als je alles even blinkend wil houden als vroeger dan moeten alle zeilen worden bijgezet en is zelfs badzout waar een blijkbaar een klein beetje zeep in verwerkt is, een prachtig wasmiddel. De luiers worden schilderijen en erg wit zien ze er ook niet meer uit, schoon zijn ze wel, ze ruiken naar soda, maar ook dat product is er niet meer, af en toe zwart te krijgen voor een prijs die het tienvoudige bedraagt van de normale. Ze heet dan dubbel sterk te zijn, maar is geloof ik de helft zwakker als vooroorlogse."

28 februari 1943

"Nee we kregen de eieren als blijk van waardering van een klant en er waren ook een hoop groene erwten bij. Zo af en toe zien we ook nog wel eens wat vettigheid dat er dan in de stampot, het nationale gerecht, uitstekend invalt en door Marijke het minst vermaand wordt. Lekker zegt de jonge dame dan. Zo scharrelen we ruilend door de tijd naar de vrede toe die nog achter de horizon verzonken is."

10 juli 1943

"Was het zeep en gas probleem niet zo urgent och dan was het niet zo erg, nu evenwel maakt het Mama driftig: Hoe krijg ik de rommel weer schoon, Rot Moffen. Dat is bij iedereen steeds de slotzin in welk omstandigheden men ook verkeert. Op de fiets met lekke banden, in de trein met coupé ramen zonder glas en vooral op de run naar eten."

"De eenvoudigste dingen zijn niet meer te krijgen, spelden, drukknopen om maar te zwijgen over dekens, kapokmatrassen, opklapbedden. Je moet je maar redden met wat je hebt en blij wezen als er nog eens wat bij komt waarvan de kwaliteit niet al te gek is. Lange rijen mensen voor de distributiekantoren en de groentewinkels. Zaterdagmorgen files voor de bakkerswinkels om een ons koekjes voor de zondag. Geen auto's, fietsen met houten banden of namaak rubber, en soms ratelend zonder. Een voordeel je hebt geen bel nodig."

"Vorige week hadden alle groentewinkels alleen maar doperwten zodat we zaterdag erwten aten, zondag erwten en 's avonds idem om brood te sparen."

17 december 1943

"Af en toe stormt er een vrouw de portiek binnen, doet de winkeldeur open, blijft op de drempel staan en vraagt: Ook gestikte dekens? Nee, knikt er een van ons. De deur wordt met een klap dichtgesmeten en de klant beent naar een andere winkel met hetzelfde resultaat en komt tenslotte moe en scheldend op Hitler thuis. Wellicht dat de vergunning tot aankoop van een deken dan maar aan een kennis verkocht wordt, die dezelfde rit langs de winkeliers maakt. Met meer geluk?"

30 januari 1944

"Wat een vet, wat een vet en wat voor vet! Net kaarsvet. Als je het 's middags in de jus gehad hebt, dan schraap je de hele middag met je tong het gehemelte af om de laatste restjes te verdrijven, die erg hardnekkig blijven kleven. Wat zijn we nog verwend en dan zulke lekkere recepten op de koop toe. Honger doet de beer dansen."

13 september 1944

"Gas is er nog voor een week of zes. Elektriciteit voor ca. twee tot drie weken. Waterleiding? Onbekend, hangt van de kolen af hoe lang er gepompt kan worden. Gistermiddag was er haast geen druk meer, vanmorgen is het weer wat beter."

15 september 1944

"Men zegt dat de Frico al verlost is van alle kaas en Hoogkerk-Vierverlaten van alle suiker. Kruidenierswaren kon Ger vandaag allemaal op de bonnen krijgen, alhoewel de mensen in de rij staan. De banketbakkerijen kunnen wel sluiten, alleen brood wordt nog gemaakt. De bioscoop is ook dicht en in de winkels mag geen licht meer aan. De fabrieken hier in de stad zijn gesloten, dus denkelijk ook De Vrij en Zijlstra in Joure, waar we tot nu toe af en toe wat meubels konden krijgen."

17 september 1944

"Er blijven 8 bakkers in de stad over, 7 voor wittebrood en 1 voor roggebrood. Dat wittebrood moet je met een korreltje zout nemen, het heeft een wel zeer speciale samenstelling. Alles wat eetbaar is zit erin, je kunt het 1 dag bewaren, dan wordt het wat droger en beter eetbaar, na twee dagen schimmelt het aan alle kanten. De kleur is grauw grijs. Koek, beschuit, banket mag niet meer gemaakt worden."

17 november 1944

"Twee vrouwen komen net voorbij met een kinderwagen vol hout om in deze koude en mistige dagen toch wat te stoken te hebben bij het kleine beetje brandstof, dat nog beschikbaar besteld kon worden. Twee zakjes voor deze winter! Alle kolen in de provincie aanwezig zijn naar Leeuwarden gehaald voor de gasfabrieken en elektrische centrale. In Huizum is geen gas meer. Dat de grote plaatsen nog gas en elektra hebben, zal wel komen omdat daar Duitse troepen gelegerd zijn."

"Van de distributiedienst heb ik een toewijzing voor 6 maanden gekregen voor suiker en pap, moest broodbonnen inleveren, maar dat is niet zo erg, want Saskia eet nog geen brood en tarwe kunnen we hier of daar nog wel op de kop tikken. Die suiker is

voor Ger een prachtig middel om door de tijd te komen, want met wat suiker in het eten of de pap is het voor ons allen veel smakelijker."

3 december 1944

"Het licht zal een dezer dagen wel uitvallen en dan zitten we in het donker, zoals het grootste deel van het land. Een beetje petroleum en wat kaarsen en een carbid lantaarn is in de maak. Sint Nicolaas gaat tamelijk ongemerkt voorbij, in de zaak nog wel wat verkoop van kleine meubelen, die ik maar niet boek, ook privé noteer ik niet en betaal geen belasting. Ze moeten maar aanmaningen sturen.

4 december 1944

"Tiet schreef uit Amsterdam, dat het broodrantsoen verlaagd is, verder geen melk, geen boter en geen vet. Ze kregen als compensatie een flesje slaolie. Aardappels zijn er bijna niet te krijgen en de rest navenant. Gas en licht uitgevallen en vermoedelijk binnenkort de waterleiding. De Amsterdammers beginnen wel heel erg in de knel te raken."

"Ds. Bruins was vanavond even bij ons en het gesprek kwam zoals gebruikelijk tegenwoordig ook op het licht, waarvan dominee vertelde dat het over enkele dagen gedaan zou zijn. Hij deelde zijn oplossing van het lichtprobleem aan ons mee: een fiets in de kamer op een stander en dan om de beurt een half uur trappen. Aan de dynamo drie lichtpunten op tafel, zodat drie mensen wat kunnen lezen of verstellen of wat dan ook. Ik weet niet of de familie Bruins deze lichtvoorziening lang zal kunnen volhouden."

20 december 1944

"Vanmorgen van Westerbaan, de aannemer, 10 paaltjes gerkregen en van Oom Arjen uit Oranjewoud drie boompjes. Het is niet veel, maar elk stukje hout geeft warmte. Elke dag kan Ger nog een heerlijk voedzaam maal op tafel zetten, dankzij het gas dat nog werkt en dankzij de beurs die niet plat te noemen is."

19 januari 1945

"Gisteren een voordelige ruil gedaan met onze melkboer. Hij een oude kwaliteit spreij, een oud Hollandse doek, een tafelkleed, een divan kussen en wij een doos met 30 pakjes kunsthoning, twee reuzen van kazen van 12 pond elk en 3 weckpotten vol stroop en nog f 26,- toe. Hij tevreden en wij tevreden. Ook licht en gas hebben we nog, de brandstof net genoeg om het voorjaar te halen en ons potteke te vuur staan."

16 februari 1945

"Zelf zit ik halve dagen te houtje hakken, bezie telkens weer andere objecten die gesloopt en verzaagd kunnen worden om "het krenge" van het nodige te voorzien. Zwarte handen krijg je er van, nagels met rouwranden, vingers met groeven waar het vuil niet uit wil, wassen is er niet bij. Een keer per dag even een beetje zeep en dat is alles. En als het dan nog zeep was, maar het is luchtzeep, meer lucht dan zeep en verder met scotty, een soort kleizeep, die van zichzelf al vuil is."

11 maart 1945

"Ook hier in de stad schieten de ruilwinkels als paddenstoelen uit de grond en de belangstelling voor de aankondigingen voor de ramen is zeer groot. Alleen "nette" goederen worden ter ruiling aangeboden staat op een groot bord in de etalage. Kousen tegen brandstof, twee pak lucifers tegen 3 rol closetpapier. Nu er niets meer te koop is, probeert de goegemeente op deze manier nog in het bezit te komen van de allernoodzakelijkste dingen. Goederen tegen levensmiddelen ben ik in de etalages nog niet tegengekomen, die transacties kunnen niet open en bloot gebeuren, dat doet men onder de toonbank."

8 april 1945

"Het brood wordt er de laatste tijd niet beter op, klef en half gaar vanwege de grote haast, waarmee gebakken moet worden, want de kolen zijn op. Excelsior, onze bakkerij, al kregen we het brood door middel van de Zelfstandigheid, is nu geheel Wehrmachtbakker geworden en waar ons brood nu weg komt, weten we niet recht, maar het wordt er niet beter op. Aan alles komt een einde, volgende zondag is de toestand misschien al veel anders, wie weet of Excelsior dan al voor de Tommy's bakt."

10 april 1945

"De waterleiding werkt vandaag niet, maar ja komt het krap, de gracht is voor de deur en een emmertje water om de WC door te spoelen kunnen we daar altijd putten."

11 april 1945

"De noodtoestand voor de waterleiding is afgekondigd zodat nu ieder met emmertjes over straat sjouwt. Gelukkig heeft Mevrouw Morrema een pomp waar we water kunnen halen. Geen licht en geen gas zijn kleine plagen vergeleken bij het gemis aan water. Water dat Ger zo veel nodig heeft voor het spoelen van de luiers. Voor de oorlog wassen we onze handen met water en zeep, daarna met water en luchtzeep en nu met lucht alleen."

9 mei 1945

"De verduisteringsplicht is opgehouden en we mogen dus weer alle kamers in een zee van licht baden, vooral een zee, als je het met een druppel moet doen want het schamele petroleum lampje moet ons helpen de weg in het donker te vinden."

11 mei 1945

"De bonnenlijst die vandaag vrijdag 11 mei uitkomt vertoont weer suiker, wat meer brood en vlees. De mensen knikken elkaar toe en zeggen: we gaan de goede kant uit, en bij de gedachte van een schepje suiker in de koffie of thee dat ook nog komt, likken we ons de lippen af. Suiker is een kostelijk product."

27 juni 1945

"Gelukkig is het eten van het beroerde brood, een modderkleur had het, nu afgelopen, het is nu honderd parten beter. Het was 7 cm. breed, 6 cm. hoog en geheel kleverig vanbinnen vanwege de verwerkte rogge terwijl er bijna geen gist was om het brood behoorlijk te doen rijzen. Een keer ging de bakker met al z'n brood terug, het stonk z'n kar uit en het was niet te eten. Gewoonlijk waren wij het die "bliezen". Goed wij hadden nog brood, in Holland was dit er zelfs niet."

Verordeningen

Voorjaar 1940

"Al heel spoedig begonnen de verordeningen te komen, Het ene verordeningenblad na het andere."

"Wat verder het leven minder aangenaam maakte was de verduistering. Alles stikdonker, vooral in de wintermaanden wanneer er geen maantje scheen, moest je eerst een poos buiten staan voordat je enigermate de omgeving kon verkennen. Geen wonder dat er veel mensen in de grachten vielen."

Augustus 1940

"De distributiemaatregelen lieten ook niet lang op zich wachten, begin augustus voor ons het textielvak met punten en kaarten en speciale vergunningen voor woninginrichting." (...)

"De distributie van levensmiddelen werd geleidelijk scherper en daardoor begon terzelfder tijd de smokkelhandel die zelfs met de scherpste maatregelen als zenden naar concentratiekampen niet te weerhouden was."

Zomer 1941

"Span zei dat ik gek was om wat te brengen, niets cadeau geven, we worden al genoeg geplukt en dat zal misschien nog eens veel erger worden. Als we de komende winter maar wat brandstof houden, te eten zal er nog wel zijn."

12 september 1941

"Prijnsbeheersching, distributie en wat er verder allemaal niet voor bepalingen, verordeningen mogen zijn, die moeten worden nageleefd. Vaak ben je in overtreding, maar later heb ik met mijn klanten te doen en niet met de distributiemensen."

12 juni 1942

"We zitten aan touwtjes en hebben te dansen naar de pijpen van de overheid. Een overheid die alles controleert, de prijzen, de belastingen, tot nu toe zijn we er doorgerold zonder kleerscheuren al wordt het met de dag moeilijker om het rechte pad te bewandelen? Wat is in deze tijd nog eens het recht?"

29 december 1942

"Om elf uur werd het zeer gezellig maar toen moesten we al aan opbreken denken want na twaalf uur mag er niemand meer op straat verkeren, dat is het parool in deze verduisterde tijden waarin de maan meer dan ooit geapprecieerd wordt. En donker is het al vroeg, om half vijf gaan de schutten voor de ramen en s'morgens om half negen komen ze er weer voor weg zodat de dag maar kort is. Die houten schutten beschermen de etalage ramen en sluiten de portiek af, in de etalage is trouwens toch niet veel meer te zien."

"De kerkklokken worden nu grotendeels weggehaald behalve een klein deel met historische waarde die voorlopig gevrijwaard zijn om in de smeltkroezen te verdwijnen. Deze klokken werden voor de oorlog reeds gemerkt en de Duitschers schijnen de onvervangbaarheid op dit ogenblik nog te eerbiedigen en ingestemd met het laten hangen."

26 april 1943

"Een andere maatregel is dat het hele land 's avonds om acht uur binnen moet zijn terwijl de zon nog lustig schijnt, alleen wat Duitsch soldaten slenteren op straat rond

die nu het rijk alleen hebben maar er niets aan vinden nu de meisjes in hun huis zitten waar ze zich anders eens druk mee bezig houden."

26 september 1943

"Vervelend dat de zomertijd weer voorbij is en we 's avonds om ruim zes uur al verduisteren moeten. De lange winter staat voor de deur. Gisteravond zijn tenminste al weer een paar mensen de Nieuwestad ingelopen ondanks de witte hekken langs het water bij de Pijpen. Om alle grachten te omwallen is ondoenlijk, er is geen hout voor."

1 april 1944

"Op 1 april verloor Alpha Den Bri(e)l. Dat klopt, en het klopt ook dat wij onze telefoon missen. Het toestel zit er nog wel, maar de aansluiting zijn we kwijt en met ons bijna de hele stad of liever gezegd het hele land. Deze gezellige maatregel zullen we ook maar weer moeten slikken ten behoeve van het Duitse wapenbroederschap, dat ons beschermen moet voor de zegeningen van de Tommy's. Wat volgt, we kunnen nog heel wat missen!"

20 augustus 1944

"Vrijdagmiddag werden plotseling alle herenfietsen met luchtbanden op straat in beslag genomen. De landwachters konden hun activiteiten maar weer eens ontplooiën en al die mensen die hun karretje in verband met het melk en groente halen zo bitter slecht kunnen missen, blijven met een vorderingsbriefje in de handen staan en heeft nu na te gaan, hoe hij z'n peultjes moet halen en moet doppen."

3 december 1944

"Steeds overvalt me die bangheid bij verschillende gelegenheden, zoals nu weer bij de fietsenvordering. Eerst een radio ingeleverd, naar Tinaarlo en Zevenaar gegaan en nu de fiets, wat moet nog volgen. Ik probeer me er wel tegen te verzetten, maar als een lawine overvalt me de angst dan weer en maakt je praktisch weerloos. Gelukkig dat Ger zo'n heel andere natuur heeft, maar ik kan me voorstellen dat het haar prikkelt. Toen ze van het weghalen hoorde, was ze dadelijk overstuur en tamelijk radeloos. Zonder fiets is niet in Jellum te komen voor de melk van Saskia en zo zijn er zoveel gelegenheden, dat er buiten uit eten gehaald moet worden."

Verzet

Artsenkamer

3 april 1943

"De doctoren kregen deze week alle een aanschrijving om zich onmiddellijk bij de artsenkamer aan te sluiten na de diverse oproepen die ze al thuis hadden liggen. Allen op een hoogst enkele na, weigerden en plakten op hun naam borden het woord arts of dokter weg, waardoor de heren kwakzalvers werden. Het schijnt dat men gedreigd heeft het beroep neer te leggen. Aansluiten bij een N.S.B. organisatie wordt geweigerd, en hoe. Gefluisterd wordt dat het instemmen met de doelstellingen van de artsenkamer, een toestemming inhoudt van het afmaken van krankzinnigen en ongeneeslijk zieken. Er wordt veel gekletst maar er kan best een grond van waarheid in deze praatjes zitten."

Stakingen

3 mei 1943

"Zondagavond, een veel bewogen week achter de rug die in bijna 400000 Nederlandse gezinnen een angstige spanning te weeg gebracht heeft. Donderdag werd bekend gemaakt dat het gehele voormalige leger dat tegen de Duitsers gevochten heeft weer in krijgsgevangenschap naar Duitsland gevoerd zou worden omdat de geest opstandig zou zijn en men meer begrip had moeten kunnen opbrengen voor de Duitse idealen. De reactie op deze mededeling was: staking in de Noordelijke provincies terwijl de toestand in Holland tamelijk rustig bleef. Tenminste ik hoorde van iemand die voor de telefoon gevraagd had, wat bezielde jullie daar in het hoge Noorden. Of het nu zo kalm is in het hele land is betwijfel ik gezien de afkondiging van het standrecht."

22 september 1944

"Door het bevel tot staken van het spoorwegpersoneel is de gehele treinenloop geliquideerd. Het station is gesloten en er rijdt af en toe 's nachts een Duitse trein, terwijl een Duitse soldaat dan de bomen van de overweg bedient. Het spoorwegpersoneel is nu het zoekpunt van de groene en zwarte politie. Allemaal onder water en direct je huis leeghalen en de inboedel elders onderbrengen. De buurt verhuist mee. In een van de huizen van een spoorman werd de deur ingetrapt, de gordijnen verscheurd, een boekenkast vernield, aardappelen op zolder vertrapt en wat er verder te vernielen viel. Allemaal tekenen van machteloze woede op een toestand die niet te veranderen is."

Verzetsacties

2 augustus 1942

"En wie plegen er sabotage dan? Zijn het Nederlanders, zijn het Engelsen of wordt soms ook van Duitse zijde geageerd? Al die dingen gebeuren natuurlijk in het diepste geheim en wordt er tegenwoordig heel wat, krom gepraat wat recht is en andersom als het maar anti Duitsch is. Met elkaar leuteren we heel wat af."

26 april 1943

"Zelfs op een spoor van verzet tegen de Duitse maatregelen volgt opzending naar een kamp en dan is het de vraag of men er levend uitkomt."

13 juni 1943

"In Heeg een week geleden zijn er 5 gewapende mannen een overval gepleegd op het stadhuis, stamkaarten en bonkaarten meegenomen en het personeel hebben ze in de kluis opgesloten, fl. 5.000,- beloning voor degene die de daders aanwijst. Friesland krijgt vermaardheid in dit soort zaken."

6 (?) juni 1943

"Leeuwarden is stout geweest. Het heeft de overval op het arbeidsbureau voor buitenlands werk dat in het gebouw van Gerson zetelt, zo niet toegejuicht dan toch heimelijk bewonderd en dat mag niet. Er werden de adressen bewaard van de jongens die naar Duitschland moeten, maar vorige vrijdag om half een toen het personeel naar huis was en alleen enkele bewakers dienst hadden, stopt er een Duitse auto voor het gebouw met S.S. mannen in uniform die het kaartenmateriaal weghaalden. Van te voren was er een telefoontje geweest om het zaakje klaar te zetten, want ze waren daar niet veilig meer. De ondergrondse had weer een mooi stuntje uitgehaald, de beide bewakers hebben meteen maar de kuiten genomen. Rauter, de grote slavendrijver, deelde in de kranten mee dat hij niet gediend was van dergelijke onderwereld methoden. Man laat naar je kijken. Het lijkt g.v.d. wel dat hem onrecht wordt aangedaan, over de ellende die ze veroorzaken wordt niet gesproken."

20 augustus 1944

"Nu de oorlog op het laatst loopt en dat ziet ieder die niet ziende blind is, beginnen de wraaknemingen en aanslagen toe te nemen en begint de bevolking meer en meer ondergronds in verzet te komen tegen de willekeurige terreur, die de Duitschers samen met de N.S.B. uitoefent."

15 december 1944

"Represailles voor het bevrijden van de 45 mensen van de ondergrondse uit de gevangenis, waaronder Overdijk van de woninginrichting op de Voorstreek, inspecteur Drewes, Johnny Barends de drogist, enz. zijn tot nu toe uitgebleven. Wel zijn alle, door deze mensen bewoonde huizen volkomen leeggehaald en wat niet meegenomen kon worden, vertrapt en kapot gemaakt."

14 februari 1945

"Gistermorgen is Baron van Harinxma, commissaris, uit z'n huis gehaald en voor de gevangenis door een aantal schoten van het leven beroofd. Van Harinxma zat in de evacuatiecommissie en er wordt verteld, dat met de treinen evacués uit Roermond en Venlo, welke treinen door Duitsland rijden, verschillende jongens en mannen mee gevlucht zijn, die hadden moeten graven of in Duitsland moeten werken. Al die mensen zijn hun persoonsbewijs kwijt en geven op: bij bombardement verloren gegaan. Mogelijk dat van Harinxma nieuwe persoonsbewijzen kon verstrekken en op die manier deze mensen hier in de stad bij de burgers onder kon brengen."

14 februari 1945

"Aangeplakt werd, dat alle paarden gevorderd worden en vandaag op de veemarkt aangeboden moesten worden. Prompt plakte de ondergrondse er een strook overheen met de mededeling, dat de paardenvordering vier weken uitgesteld werd wegens transportmoeilijkheden."

11 april 1945

"Behalve de waterleiding zijn er ook bruggen onklaar gemaakt door de ondergrondse, Vreemde bevelen geven de geallieerden aan de ondergrondse, je weet niet wat je er van denken moet omdat deze opdrachten ons onlogisch voorkomen."

Bevrijding

Bevrijding

15 december 1944

"In bevrijd Nederland, in Nijmegen, gaan de kinderen weer naar school, wel krijgt men kleine rantsoenen levensmiddelen, maar het leven begint daar weer wat op gang te komen, terwijl in onze contreien de afbraak in volle gang is. Daar is men weer onder ons, zonder N.S.B., zonder S.S., zonder gevaar om opgepakt te worden en ieder doet z'n best om alles weer in het spoor te krijgen. Hoe lang zullen wij nog geduld moeten hebben?"

15 april 1945

"Om drie uur was het al zo druk dat je over de hoofden kon lopen en steeds meer moffen meiden werden onder enorm gejoel, gefluit en geschimp naar het politie bureau opgebracht. N.S.B.'ers met het radiotoestel onder de arm, N.S.B.'ers met twee handen omhoog in plaats van met één, af en toe een por in de rug krijgend van een N.B.S.er om wat op te schieten. Opdringende mensen met wraakzuchtige gezichten, opgeheven vuisten, scheldpartijen, spitsroedenlopende landverraders, collaborateurs. Publiek dat schreeuwt om wraak. Hang, Kreng Hang."

"Alleen prettige dingen brengt de bevrijding, zelfs een paar Joden heb ik alweer gezien, maar wel bleek van het steeds in huis verkeren. God zij dank dat we het zootje moffen kwijt zijn.(...) Leeuwarden heeft reden feest te vieren al is en blijft het een zeer droevig feit dat de veertien leden der ondergrondse juist een week voor de bevrijding nog gepakt en Woensdag door de Rexisten doodgeschoten werden na zo hevig gemarteld te zijn.(...) We zijn bevrijd en zullen niet mogen vergeten wat er allemaal gebeurd is, hoeveel gruweldaden er gepleegd zijn in naam van het voortbestaan van het Derde Rijk."

17 april 1945

"Ook het optreden is zo heel anders dan de moffen. Daar salueerde alles, klapte de hakken tegen elkaar en hier lijken al die mannen wel kampeerders, sportmensen ieder met z'n kleine tentje waarin b.v. achter in de tuin, gekampeerd wordt. Kinderen rijden gemoedelijk op tanks mee, een enkele hoge kuiert met een wandelstok in de hand door de stad. Sigaretten, chocolade en boterhammen worden uitgedeeld. Patent zien die kerels er uit, hun eigen potje kokend op kleine kacheltjes."

"Alleen al dat we 's avonds weer tot 10 uur op straat mogen is een grote plaag minder."

23 april 1945

"Een week lang zijn we al bevrijd, je kunt je het moeilijk voorstellen dat er geen burgers meer door de S.S. en S.D. opgehaald en gemarteld worden. Dat je weer

veilig op een fiets kunt zitten, zelfs een radio open en bloot in de kamer. Het is een vreemd gevoel. De vlaggen zijn ingehaald in afwachting van de bevrijding van ons hele land en de terugkeer van de Koningin. Jaar en dag zagen we uit naar de bevrijding, en nu we die eenmaal hebben, beginnen we uit te zien naar betere tijden, zo blijven we haken naar een verandering en naar de dag van morgen."

27 april 1945

"Zo juist liep er een meisje langs de Nieuwestad met een hoofd zo kaal als een k(n)ikker. Ze had een doekje over het hoofd gebonden maar de jeugd trok dat eraf. Een vrouw met een kale kop is een raar gezicht. Ik denk dat zelfs een mof zo niet met haar naar bed zou willen gaan, of is het juist een speciale attractie?"

5 mei 1945

"Het einde der Duitse overheersing. Een uur lang beierden de klokken van de Oldehove vanmorgen om 8 uur, de klokken die zich op 14 april even zwakjes lieten horen. Ze luiden toen de Duitsers uit die met stille trom vertrokken, maar nu vanmorgen beierden ze voluit. Een nieuwe tijd, een nieuw geluid, de bronzen klokken die meer vreugdevolle uren in hun hoge ouderdom aan de mensen konden inluiden."

"Bij al die feestvreugde zit Ans in de penari want moet als Moffenmeid voor de Engelsen gaan werken. Vrijdagmiddag ging ze naar het politiebureau met een verklaring van een werkgever in Roermond waarin die schreef dat ze zuiver op de graat was, maar ze werd toch maar vast gehouden en ergens aan het werk gezet waarna ze die Vrijdagavond pas tegen negen uur thuis kwam, midden onze feestvreugde van het vierden der bevrijding. De dame is nu van 's morgens half acht tot s'avonds half negen onder de pannen, en tussen de pannen want ze moet ergens afwassen zodat we ze bijna niet meer thuis hebben."

8 mei 1945

"Het is vandaag de officiële feestdag in geheel Europa wegens de capitulatie van Duitsland aan Amerika, Engeland en Rusland op gistermiddag half drie. Het leed is geleden en vreugdevuren kunnen alom oplaaien, terwijl het in New York zo vol op straat was dat het verkeer stil gelegd moest worden."

"Ik zit bij de radio en zie naar buiten, op straat lopen mensen voor C en A en zien in de etalages alle foto's van "pakjes van die kleine man" te bekijken. De klok van de B.B.C. tikt monotoon de seconden weg, tik, tik, tik, zonder ophouden, tot plotseling het slagwerk begint te lopen en acht zware slagen aftelt. Direct er na de omroeper: This is the B.B.C., Mr. Churchill is speaking, en een ieder op de hele wereld die zit te luisteren weet wat er gezegd zal worden. De oorlog in Europa is geëindigd, op 8 mei 1945. Hoorbaar geemotioneerd spreekt Churchill z'n korte rede uit en de vrede heeft z'n begin gevonden. Hoe lang hebben we aan dit ogenblik gedacht. Op straat is alles nog precies hetzelfde. De mensen voor C en A zien nog altijd voor de grote

spiegelruiten naar de foto's van kleding. Het is verwonderlijk, je ziet eens om je heen, doch alles is hetzelfde gebeven."

28 mei 1945

"De wijzer van het recht slaat nu weer teveel naar de andere kant door. Het is nu de andere 5 % die het te zeggen heeft, die zal zeggen wat goed en kwaad is, de vervolgte en gedoemde 5 % uit de oorlogsjaren wijst ons als vriend de feilen waaraan wij laboreren. Met gebogen hoofd zullen we ja en amen moeten knikken."

5 juni 1945

"Wat hebben we hier in Friesland in een paradijs geleefd en niets meegemaakt. Eerst vlogen de Duitsers over ons heen zonder bommen te laten vallen en later deden de Tommy's hetzelfde. Honger hebben we niet gehad, evacuatie was ons vreemd, verwoestingen werden niet aangericht, al wil het niet zeggen dat we niet genoten hebben van de zegeningen van de Nazi's, maar het zijn niet meer dan druppels geweest die langs onze vette huid denkelijk door de volle melk, heengegleden zijn. Na alle herrie van de laatste jaren willen we feest vieren, muziek, dansen, toneel, bioscoop en hoe ouder hoe gekker want Papa danst !"

Capitulatie Duitsland

1 april 1945

"Gisteravond trokken een 1000 man Duitse troepen bepakt en bezakt de Groningerstraatweg uit, maar nu de andere kant op. In 1940 kwamen ze er in maar nu er uit. Wapens hadden ze niet bij zich."

14 april 1945

"Verteld wordt dat de burgemeester, de inspecteurs en agenten voor zover dat ze de N.S.B. religie waren toegedaan, vannacht per brandweer ladder auto richting Harlingen vertrokken zijn. Nou, tabé dan!"

15 april 1945

"Totdat plotseling de kamer een rode gloed kreeg, steeds sterker, steeds feller en we naar boven vlogen om te zien waar het weg kwam. Het Weeshuis, de Ortskommandantur, stond in lichter laaie, enorme vlammen en nog meer rookwolken vol gloeiende as dreven over de stad. Een fantastisch angstaanjagend gezicht die

felle brand. Hoe zullen de Duitse steden er wel niet uitgezien hebben na een aanval? Loeiend en knetterend vraten de vlammen het gebouw op, een puinhoop achterlatend en dat alles omdat een paar vernielzuchtige vandalen hun woede bot willen vieren, en niet willen weten wat ze uitgevreten hadden. Ook het gerechtsgebouw en het station moesten branden maar de ondergrondse kon veel voorkomen."

3 mei 1945

"Plotseling op straat een hevig geschiet, meer dan normaal lawaai, geroep en gejuich, drie N.B.S. auto's omhangen met (il) legale strijders die er heftig op los knalden raceden door de straat. Toeteren van jewelste. Zouden ze een hoge Duitse mieter te pakken gekregen hebben of een extra beroerde landverrader? Mensen verzamelden zich, druk pratend, gesticulerend en ik rende de trap af, de straat op waar me van alle kanten verheugde gezichten aanzagen. Zou het waar zijn, zouden de moffen werkelijk gecapituleerd hebben? Ja het is waar, ik heb het zelf voor de radio gehoord, zei me iemand. Naar boven, de vlaggen uit, Ger een zoen, en ik de straat weer op waar de hel maar dan in goede betekenis begon los te breken. Overal mensen die uit de ramen hingen om hun vlaggen op te hangen. N.B.S.'ers die hun geweren en revolvers in de gracht leeg schoten, donderbussen en fluiters, voetzoekers, vuurpijlen alles daverde om je heen. Hossende jongens en meisjes holden de Nieuwestad langs, flarden muziek, een luidspreker waar iemand halstarrig zijn nieuwshonger probeerde te bevredigen door alle stations ervoor te draaien maar alleen muziek en geleuter over grote overwinningen hoorde. Zou het nu toch wel zo zijn? Totdat we iemand spraken die rustig vertelde dat Nederland, de eilanden en Denemarken bevrijd zijn van de Duitse overheersing en dat de wapens neergelegd waren."

Invasie geallieerden

2 augustus 1942

"Vanmiddag voor de radio en vanavond in de krant al enige aanwijzingen wat te doen ingeval van een invasie. Thuis blijven is dan het parool. Ieder heeft het gevoel dat er vandaag of morgen wel wat zal gebeuren, want het leger dat Engeland heeft zal toch ook wel eens wat moeten doen steeds maar eens manoeuvres bevredigt blijkbaar ook niet. Ger vindt de hele invasie een propaganda stunt van Engeland om strijdkrachten aan het Westelijk front te binden zodat de Russen wat meer lucht krijgen."

29 april 1944

"Volgens de kranten staat de invasie voor de deur en kan elk ogenblik beginnen, maar we hebben de kranten altijd voor "Leugens" uitgescholden, dus weten we het nu niet meer. Maar gelaten afwachten is het enige wat we kunnen doen en dat

wachten kan de een beter verdragen dan de ander. Velen zijn er die zeggen: Liever vandaag dan morgen, niet wetend wat een invasie betekent. En de Duitsers maar schrijven: Kom maar op, we lusten jullie."

13 mei 1944

"Zondagmorgen en niet eens de invasie, hoewel de krant schreef dat we er aan de vooravond van stonden. Waarom maken ze je lekker voor niets! Een "regen en harde gure wind - invasie" hebben we vannacht gekregen en wie heeft daar nu wat aan? Gesneuvelden en verwoeste huizen zijn een aantrekkelijker beeld, dunkt mij. Niet dat we niet aan water toe zijn, daar niet van, want de landen zijn erg droog en vooral de groentekwekers wachten erop."

4 juni 1944

"Om de hele stad heen komen mitrailleurposten, prikkeldraadversperringen, mijnenvelden, klaagmuren enz. om de Tommy's tegen te houden. In de krant stond dat de invasie uitgesteld is tot half juni, omdat dan de weersomstandigheden gunstiger zouden zijn. We moeten maar afwachten. Rome is in Italië nu bijna in handen van de geallieerden, een kwestie van enkele dagen (...)."

6 juni 1944

"Dinsdagmorgen. De invasie is begonnen in Noord Frankrijk, dat was eerst een gerucht, daarna het praatje en weldra de zekerheid, dat dit bloedig avontuur een aanvang genomen had."

"Het schijnt dat men met duizenden schepen, vliegtuigen enz. de landing ondernomen heeft, de komende weken zullen nu wel de grote botsing te zien geven, terwijl er misschien nog meer landingen uitgevoerd zullen worden. Ik heb al een emmer water klaar gezet om de brand te blussen, was het daar maar mee te doen! Een onrustige tijd gaan we tegemoet, maar het kan ook zijn dat we er hier niet eens zo veel van merken."

11 juni 1944

"Vrijdagavond om half tien was ineens de hele stad in rep en roer. Overal stonden groepjes mensen bij elkaar, waar hele verhalen opgehangen werden over een invasie in Vlissingen en andere plaatsen van de kust. De radio zweeg in alle talen, wel waren de Duitsers in de verschillende scholen in alarmtoestand, hadden de helmen op en waren bewapend. Vrachtauto's van Koopmans, Excelsior enz. moesten direct opkomen en bleven de hele nacht gealarmeerd, overal dubbele schildwachten enz. Het schijnt dat er op zee iets gebeurd is en daarom werd groot alarm gegeven, grote schepenconcentraties in Noord Engeland met een tweede invasievloot. Wie weet hoe vlug we middenin de ellende zitten."

17 juni 1944

"Het is wat vreemd met die invasie, we hadden het gevoel, als de invasie eenmaal begint, dan verandert alles, dan worden om zo te zeggen de bomen rood en de boer blauw van kleur. Dan komt het einde van de oorlog in zicht, dan begint het leven weer wat normaler te worden. Niets daarvan, alles blijft bij het oude. We merken wat minder van de Tommy's en wat meer van de moffen, doordat de heren danig in hun rikketik zitten."

4 september 1944

"De wildste geruchten doen deze maandag de ronde over de plaats waar de Tommy's al zijn. Eindhoven wordt genoemd, anderen zeggen Maastricht. Zeker is dat het hele vervoer, de telefoon en telegraafverkeer stop staat en dat de Duitse verdediging in de soep zit."

5 september 1944

"De bevrijding schijnt als de gesmeerde bliksem te verlopen, vanmorgen werd bekend gemaakt dat generaal Dempsey's troepen al in Breda waren. Een paar uur later in een extra bericht, dat Rotterdam bevrijdt was, zodat de Amsterdammers ook wel heel spoedig verlost zullen zijn van het Duitse juk. Laten we hopen dat de afsluitdijk niet de lucht in gaat en dat wij de Tommy's morgen of overmorgen te zien zullen krijgen. Naar het schijnt wordt alles hier op het vliegveld al weggehaald en begint men op de Troelstraweg de huizen, waarin de Duitsers wonen, te ontruimen. "De terugtocht verloopt volgens de plannen", schettert de Duitse radio nog rond. Misschien is men het met de geallieerden wel overeengekomen om maar geen tegenstand meer te bieden. Het zou de verstandigste weg zijn. Zojuist nog een Duitser gehad om een slaapkamerameublement! Zeker vandaag ook nog meenemen naar die Heimat!"

17 november 1944

"Vroeger, toen we het over de invasie hadden, waren er fanatiekelingen die zeiden, dat ze het er graag voor over hadden, zouden ze het nu nog zeggen? Gelukkig heb ik niet te kiezen: invasie, verwoesting, bevrijding of de Duitse bezetting. Wij allen zijn maar pionnen op het militaire schaakbord, die naar believen heen en weer geschoven kunnen worden."

4 april 1945

"Twaalf km. van Zwolle, is het nieuws van vanmorgen, zijn geallieerde tanks gesignaleerd, maar dat bericht stamt van gisteravond en nu zijn we al weer bijna 24 uur later."

5 april 1945

"De berichten over 12 km. van Zwolle zijn weer voorbarig geweest, in werkelijkheid zitten ze in de buurt van Zutphen. Wel zijn Enschede en Hengelo bevrijd."

9 april 1945

"Gisteren zijn er luchtlandingstroepen bij Borger en bij Meppel uitgezet. Zutphen is veroverd, opmarsch in de richting Deventer, gevechten in en om Bremen, maar hier in Leeuwarden is het ogenschijnlijk rustig. (...) Landingstroepen bij Groningen is nu weer het laatste gefluisterde bericht. Er hoeft maar een half woord gezegd te worden of de goegemeente vliegt er op aan en in een ommezien weet iedereen het. Of het bericht nu juist is of niet, dat doet er niet toe."

11 april 1945

"De B.N.O. melde vanmorgen dat de operaties der geallieerden stil staan vanwege de hoge verliezen en in afwachting van versterkingen. Ook de verboden krantjes geven geen nieuws. De stilte voor een nieuwe storm."

12 april 1945

"Met Ger een weddenschap aangegaan om, ja waarom. Geld is het enige waar je nog om kunt wedden, dat de oorlog over 14 dagen voor Leeuwarden afgelopen is, dus dat we bevrijd zijn op 25 april. De Canadezen zijn de IJssel overgestoken en rukken op in de richting van Apeldoorn. Deventer werd bevrijd, rondom Meppel zware gevechten. Komt uit want vanmorgen dreunde het knapjes. Verder wordt er gevochten in Drente bezuiden Groningen. Dat is alles voor ons land."

13 april 1945

"Ik mag m'n dagboek nu wel bij het uur bij gaan houden. De spanning stijgt ten top. Bericht van vanmorgen over het telefoonkantoor is dat patrouilles gesignaleerd zijn in Heerenveen. Voor de Engelse zender dat er troepen arriveerden in Appelscha, Haulerwijk, Noordwolde. Misschien vandaag nog groot alarm. Twaalf uur. Dreunende slagen weerklinken, het vliegveld wordt opgeblazen. Rookwolken stijgen boven de stad uit. Acht uur. Nog altijd daverende explosies, de hele middag rammeldende ramen."

14 april 1945

"Voor de brug bij Oudeschoot, die opgeblazen is, staan de Tommy's. Het wachten is op groot alarm. Rijen zwarten en groenen op alle mogelijke fietsen, mannen,

vrouwen, kinderen, koffers, dekens, alles richting Harlingen. Vanmorgen stond er vanaf het Burmaniahuis tot ons toe een rij auto's vol Rexisten, volgepropt met pantservuisten, mitrailleurs, geweren en revolvers en verdere kampeeruitrusting. (...) De komende jaren zullen uit moeten wijzen hoeveel we er door deze oorlog bij in geschoten zijn."

15 april 1945

"Zondagmorgen. Is Leeuwarden nu een Duitse stad of is het een Canadeesche stad? Het is een dode stad. Uiterlijk dan altijd want vanbinnen is het levend, springlevend en o zo verlangend dat naar buiten te tonen. Hier en daar loopt een agent met een geweer in de hand, een paar mensen van de ondergrondse met handgranaten en machinepistolen, allemaal de rood wit blauwe banden om de arm, want Leeuwarden is bevrijd."

"Om twaalf uur komt een groep agenten langs die naar boven riepen: Leve de Koningin, steek de vlaggen maar uit, de Tommy's zijn op de Voorstreek en werkelijk even later reed de eerste tank onder daverende toejuichingen van de uit alle huizen dravende mensen voorbij. Toen dat eenmaal te zien was en de N.S.B.'ers in steeds groter aantallen opgebracht werden toen stroomden de mensen de straten op en was het overal oranje, tanks, vlaggen, gevechtswagens, vrolijke gezichten, ondergedoken auto's der N.B.S. (Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten) en de onderduikers zelf die zich begonnen te vertonen. Om drie uur was het al zo druk dat je over de hoofden kon lopen en steeds meer moffen meiden werden onder enorm gejoel, gefluit en geschimp naar het politie bureau opgebracht. N.S.B.'ers met het radiotoestel onder de arm, N.S.B.'ers met twee handen omhoog in plaats van met één, af en toe een por in de rug krijgend van een N.B.S.er om wat op te schieten."

Wederopbouw

30 mei 1945

"De mijnenvelden om de stad worden nog niet hard opgeruimd en de boeren zitten met het koopje. Het gras groeit hard en de koeien zien er verlangend naar, maar aankomen, ho! Gisteravond was ik bij boer de Jong, 't Heechterp, die ook al alles in het werk gesteld had om die gevaarlijke dingen opgeruimd te krijgen, maar geen enkele kans. Hij werd van het kastje naar de muur gestuurd. Toevallig kwam er net een man die aanbood om de mijnen te bergen voor fl. 10,00 per stuk."

"De telefoon werkt weer wat toch een groot gemak is. Om alles af te lopen valt echter niet mee. De mensen van het telefoonkantoor hebben prachtig werk verricht om de 32 KG. dynamietlading onder de ogen van de moffen te vervangen door houten blokjes in hetzelfde gewicht en zelfde kleur. De vrijdagmiddag voor de bevrijding vond de omwisseling plaats en werd niet bemerkt, behalve toen het te laat was. Met een paar ijzeren stangen koelden de moffen hun woede toen maar. De schade valt

echter mee, zodat we nu weer telefoon hebben. Nog wel niet buitenuit, maar ook dat komt klaar. Even geduld, s.v.p."

Naschrift

"Ik wil niet meer, in vijf jaar tijd genoeg verteld, ik ben het zat. Twee en twintig jaren later dan dit dagboek werd geschreven heb ik het overgetikt en de krantenknipsels opnieuw gerangschikt en ingeplakt. Bij het overlezen en overdenken van wat er in de vijf jaar bezetting gebeurd is komt de verwondering terug over de mogelijkheden tot vernietiging die er in het mensdom leven zonder dat daar tegen wordt geprotesteerd.(...)Maar om op mezelf terug te komen, mijn eigen houding in de oorlog, mijn eigen reacties op de gebeurtenissen van toen, ja wat moet ik er van zeggen, veranderd is mijn aard niet en vermoedelijk zou ik weer zo reageren als er weer dergelijke dingen zouden plaats vinden. Toch lees je je eigen zinnen over of een ander ze geschreven heeft en heb je het gevoel dat ieder ander meer positief en meer konsekwent als "he man" in de oorlogstijd zou staan. Het kan natuurlijk ook zo zijn dat ik op het ogenblik mezelf hoger aansla dan de werkelijkheid in 40-45 is geweest, want hoe goed kent iedereen zich zelf? En wat zijn de reacties op bepaalde gebeurtenissen die niet alle dagen eenmaal plaats vinden? Dit dagboek is uit een oude schoenendoos gehaald en ik heb lang gewacht om deze oude koeien uit een sloot te halen alleen het leeft allemaal nog zo! Denkelijk kunnen jonge mensen zich dat niet begrijpen hoe aan de ene kant de angsten en aan de andere kant de verveling en het eindeloze voortslepen van de oorlog, je eigen werk verviel, tot het schrijven van dit dagboek inspireerde. Goed, andere ogen zullen misschien het geschrevene lezen hoe ik toentertijd mijn vrouw en kinderen, de oorlog, m'n zaak bekeek. Wat is er terecht gekomen van m'n bezorgdheid om eigen en anderer welzijn, wat heb ik van die tijd geleerd, zijn al die mensen die toen het leven lieten voor werkelijke en vermeende idealen, de kool en het sop wel waard geweest? Is de wereld er een spier door verbeterd? 't Is me moeilijk om antwoord te geven, laat ik maar bij eigen zaak blijven die zich aanpassend aan de tijdsomstandigheden goed geboerd heeft en ook hier kun je je afvragen in hoeverre je je daar zelf van op de borst kunt slaan. Zie eens wat een reuze vent. Ja meneer, nee meneer, en de hoed wordt voor je afgenomen. Rustig met de stroom meezwemmen, om je heen zien of ergens een balkje drijft en dat naar je toe halen om eigen vlotje proberen te verstevigen. Zo zijn die 22 jaar geweest, geen mensen zijn tekort gedaan, op tijd de belasting betaald, dit laatste wel zo veel dat als je de burgemeester tegen komt, je kunt zeggen, "hè, hè daar loopt mijn geld". Een omzet in de zaak die 22 maal zo hoog is als voor de oorlog, een inkomen, onkosten, voorraden, bankschulden alles navenant. De drie kinderen al getrouwd, Ger en ik in een bungalow. Van Dijk al met pensioen en de jongere mensen die de zaak voor een goed deel te runnen. Vader overleden, Moeder in Sonnenborgh, Oma haar huis op de Groningerstraatweg verlaten en nu zelfs moeizaam levend in een rust- en verpleeghuis, dat is er in die 22 jaar veranderd. En de boer, hij ploegde voort."

Broncommentaar: Miedema's 'Kleine oorlog'

door: Gerik Koopmans

In 2005 heeft de toenmalige directeur van het Verzetsmuseum Friesland, Gerik Koopmans, de dagboeken doorgelezen en op historische waarde geschat. Het artikel dat hij naar aanleiding van de dagboeken geschreven heeft is gepubliceerd in aflevering nr. 19 van het historisch tijdschrift Leovardia, een uitgave van de Leeuwarder Historische Vereniging Aed Levwerd en het Historisch Centrum Leeuwarden. Het commentaar is geschreven naar aanleiding van de eerste webversie van de dagboeken. Inmiddels is er een nieuwe webversie met een vernieuwde lay out en datering. Het advies van Gerik Koopmans is opgevolgd en het leesgemak verbeterd.

In de stroom van aanwinsten die archieven en musea jaarlijks aangeboden krijgen, zit geregeld een pareltje en, heel af en toe, een juweeltje.

Het Oorlogsdagboek van Goffe Miedema dat het Historisch Centrum Leeuwarden, evenals zijn bedrijfsarchief, in bewaring kreeg is een voorbeeld van een aanwinst die er uit springt. Zo'n stuk schreeuwt om in de etalage gelegd te worden, met als het even kan een flinke spot erop. Het Verzetsmuseum Friesland kreeg een paar jaar geleden ook zo'n bijzondere aanwinst: tien dikke cahiers die door de tiener To Hofstra die tijdens de oorlog in Sneek woonde, waren volgeschreven en vooral volgeplakt met allerhande knipsels en documenten.

Deze twee unieke dagboeken die beide over de Tweede Wereldoorlog gaan hebben sinds enige tijd de plek die ze toekomt: ze liggen integraal in de etalage die internet heet en zijn daar voor iedereen waar ook ter wereld in te zien, compleet, 24 uur per dag, zeven dagen per week. Beide dagboeken zijn volledig en beslaan de hele oorlogsperiode en ze zijn beide met grote regelmaat bijgehouden en staan beide bol van de kleine, curieuze gegevens die nooit in de grote geschiedwerken worden vermeld.

Tot zover de overeenkomsten, verder zijn er vooral grote verschillen tussen deze twee oorlogsdagboeken, zowel wat betreft de schrijvers en de oorspronkelijke vorm en inhoud als de digitale overzetting.

Het bijhouden van een dagboek

Op 28 maart 1944 riep de minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen van de Nederlandse regering in Londen, G. Bolkestein de Nederlandse bevolking via Radio Oranje op om het dagelijks leven tijdens de Tweede Wereldoorlog vast te leggen, omdat "(...) geschiedenis niet alleen geschreven kan worden op grond van officiële bescheiden en archiefstukken. Wil het nageslacht ten volle beseffen wat wij als volk in deze jaren hebben doorstaan en zijn te boven gekomen, dan hebben wij juist de eenvoudige stukken nodig - een dagboek (...)"

Op woensdag 29 maart 1944, een dag na deze uitzending, schreef Anne Frank in haar dagboek:

'Lieve Kitty, gisterenavond sprak minister Bolkesteijn aan de Oranjesender erover dat er na de oorlog een inzameling van dagboeken en brieven van deze oorlog zou worden gehouden. Natuurlijk stormden ze allemaal direct op mijn dagboek af. (...) het moet ongeveer 10 jaar na de oorlog al grappig aandoen als men vertelt hoe wij als Joden hier geleefd, gegeten en gesproken hebben.'

Anne Frank hield toen al bijna twee jaar een dagboek bij dat als 'Het Achterhuis' wereldwijd verreweg het beroemdste dagboek van de Tweede Wereldoorlog is geworden. Ze was bepaald niet de enige die zonder de oproep van minister Bolkestein al bezig was met het bijhouden van een dagboek, velen waren daar zelfs al vanaf de eerste dag van de oorlog aan begonnen.

Het consequent bijhouden van een dagboek vereist een behoorlijke discipline. Meestal wordt met veel enthousiasme begonnen, maar na zekere tijd zakt dat in, het bijzondere wordt weer gewoon en niet elke dag levert iets vermeldenswaardigs op. Voor je het in de gaten hebt, is er eerst een dag, dan een week en vervolgens een maand overgeslagen en dat betekende meestal het einde van het dagboek schrijven.

Ook Goffe Miedema loopt hier tegenaan: *'12 juni 1942 - Ja, wat moet ik schrijven? Er gebeurt wel veel maar alles glijdt langs je heen als je het je zelf niet treft'*.

Goffe Miedema en To Hofstra behoren echter tot de doorzetters, zij hebben vanaf het begin van de oorlog en tot na de bevrijding hun dagboek letterlijk bijgehouden.

Een oorlog zonder titel

Op verschillende plaatsen overdenkt Miedema zijn houding in de oorlog. Hij is zich terdege bewust van zijn passiviteit. Op 6 mei 1943, na de in Fryslân onstuimig verlopen Melkstaking, weegt hij de risico's af van actief verzet plegen tegenover met de stroom mee zwemmen. Hij vindt het risico van gezin en zaak te verliezen veel te groot. Zijn verzet beperkt zich daarom tot 'wat schrijven in dit dagboek.' Miedema besluit de zin met een opmerking die heel goed als titel zou kunnen dienen: 'Welk een moed'. Maar deze titel dekt niet de inhoud van het dagboek als geheel.

Dan is het beter om leentjebuurt te spelen bij Louis Paul Boons 'Mijn kleine oorlog'. Boon beschrijft daarin het leven van heel gewone mensen in oorlogstijd. Ze hebben honger, lijden kou, profiteren, krijgen klappen en hebben soms ook een keer geluk. Het stelt allemaal niet zo veel voor. Geen groots oorlogsepos maar de oorlog teruggebracht tot het niveau van de buurt, de straat en gezin, het verhaal van een kleine oorlog zoals die zich op duizenden plekken heeft voorgedaan: Miedema's kleine oorlog.

Authenticiteit

Miedema had door de oorlogsomstandigheden niet al te veel te doen in de zaak, hij had dus alle tijd om een dagboek bij te houden. Het resultaat beslaat 154 dicht bedrukte pagina's op A4 formaat, waarin hij de lezer van nu voert in de dagelijkse beslommeringen van een zakenman en zijn jonge gezin in oorlogstijd.

Gemiddeld eens in de twee weken schrijft hij iets op, meestal met vermelding van de datum. De verdeling van de tekst over de oorlogsperiode is onevenwichtig: de periode van 1 september 1939 tot eind 1941 beslaat ruim 12 pagina's, het jaar 1942 telt 12 pagina's, 1943 beslaat 35 pagina's, 1944 heeft 48 pagina's en 1945 (tot 17 juli) krijgt 43 pagina's.

Maar er is meer aan de hand, meteen in het begin al. Het eerste deel is namelijk gedateerd als zondagmorgen 1 september 1939. Het stuk dat dan volgt beslaat 8 pagina's en beschrijft de laatste maanden van 1939, heel 1940 en gaat door tot 29 juli 1941. Vanaf die datum begint Miedema met een geregelde verslaglegging die correspondeert met de kalendertijd. Verder staat in het slot van dat beginstuk (gedateerd 1 sept. 1939) een heel vreemde datumaanduiding: nu eind augustus 1941 terwijl het volgende tekstgedeelte begint met als datum: 29 juli 1941!

We stuiten hier op een fors probleem: de authenticiteit van het dagboek. Beschikbaar is de door hem zelf in 1967 overgetypte versie; het originele handschrift is verloren gegaan en we kunnen helaas aan Miedema zelf niets meer vragen inzake de transcriptie.

In het geval van Miedema's dagboeken is er geen zekerheid dat hij z'n handgeschreven tekst heeft overgetypt zonder hier en daar wat wijsheid van 22 jaar na de oorlog toe te voegen dan wel een al te evidente fout te herstellen.

De versie die op internet staat is ook weer een transcriptie van Miedema's typoscript. Ook in die overzetting is weer een aantal fouten geslopen. De internetlezer moet het dus doen met een derdehandse editie...

Echt jammer is dat de originele documenten die Miedema in zijn dagboek had toegevoegd, zoals krantenknipsels, bonnen, brieven, kindertekeningen en foto's voor een belangrijk deel zijn weggelaten.

De Oorlogsschriften van To Hofstra zijn integraal en in originele vorm op internet gezet. Brieven die met envelop ingeplakt zijn, zijn apart gescand, zowel voor- als achterzijde. Dat zelfde geldt voor ingeplakte brochures waarvan elke bladzijde te bekijken is. De handgeschreven teksten zijn overgetypt om ze voor jongere lezers makkelijker leesbaar te maken en digitaal doorzoekbaar maar ze staan altijd tegelijk met de originele tekst op het scherm.

De bezorging

Een dagboek schrijf je over het algemeen voor jezelf. Een eventuele lezer buiten jezelf is daarbij niet in beeld. Veel uitleg of toelichting is dus niet nodig. De lezers van nu hebben twee handicaps: ze kennen de leefwereld van de schrijver niet en staan op een zestigjarige afstand van de werkelijkheid van het dagboek.

Dat komt het begrip niet ten goede. Een paar voorbeelden. Miedema schrijft ergens dat het wat koud in de kamer is, maar 55 graden... Dat lijkt om te stikken. En toch is het geen tikfout, want Miedema hanteert de Fahrenheit-schaal destijds gebruikelijk en 55° F is 14,5° Celsius en dat is inderdaad wat fris in huis.

Op een andere plek schrijft Miedema over de gijzelaar Buzio en de toespeling die hij op deze figuur maakt is voor de lezer van nu onbegrijpelijk. Maar Buzio was een bekende en populaire clown die op toneel bedekte grappen over de bezetters maakte.

De website van To's oorlogsschriften heeft een duidelijk educatief doel. Om die reden is er aan de integrale weergave een verklarende laag toegevoegd bestaande uit een woordenboek, een persoonsregister een plaatsnamenregister, een chronologie van de Tweede Wereldoorlog en een biografische toelichting op het gezin Hofstra inclusief de hond.

De wijze waarop Miedema's kleine oorlog digitaal is bezorgd, is nogal summier. Het verdient echt aanbeveling om deze bron met de toewijding die hem toekomt te ontsluiten.

Waar gaat het over

To's Oorlogsschriften en Miedema's kleine oorlog verschillen hemelsbreed qua inhoud. Dat is voor een groot deel toe te schrijven aan de grote verschillen tussen de twee auteurs. To, een wat in zichzelf gekeerd tienermeisje in een beschermd gezin met nogal dominante ouders en Goffe, pasgetrouwd, net vader en bezig een bedrijf op te bouwen.

To richt zich erg op de buitenkant van de oorlog, ze stelt zich op als een verslaggever. En dat doet ze met oog voor opmerkelijke details. Miedema is veel meer met zichzelf en de kleine en grote probleempjes van zijn gezin en zaak bezig. Dat loopt uiteen van veelvuldige aandacht voor de stoelgang tot de steeds terugkerende tobberijen over de in- en verkoop.

De tiener geeft vaker blijk van inzicht en waarnemingsvermogen dan de zakenman. Zij is, met de beperkingen van haar leeftijd, een denkertje, hij een doener die de oorlog als een lastige verstoring van het normale (zaken)leven ervaart.

In zoverre vullen beide Friese dagboeken elkaar mooi aan. To geeft geen enkel inzicht hoe ze zich voelt en de dingen ervaart. Miedema geeft een perfect inkijkje in

de psyche, leef- en woonsituatie van een weldenkende, doorrenndoor fatsoenlijke zakenman die in de eerste plaats denkt aan zijn gezin en zaak.

Miedema's dagboek leent zich uitstekend om een aantal thema's uit te werken. Een paar suggesties: Nieuwsvoorziening, wat was er bekend bij de gewone burgers over de toestand in de wereld? Zakendoen in bezettingstijd, in- verkoop, belastingen, export, distributie. Aanpassen aan de omstandigheden of zoals Miedema het noemt, met de stroom meezwemmen. Humor in een benarde tijd, er staan veel grappen en moppen uit die tijd in het dagboek. Gezinsleven, geboorte, ziekte, dood. Communicatie, briefverkeer, reizen, telefoongebruik. Houding ten opzichte van de joden(vervolg) of de NSB. Over al deze zaken schrijft Miedema veelvuldig. Door al die passages thematisch te ordenen ontstaat er inzicht en wordt de ontwikkeling in het denken van Miedema als representant van een doorsnee middenstander in een doorsnee stadje duidelijk. Miedema's anti-Engelse houding bijvoorbeeld verandert naarmate de oorlog vordert of misschien beter gezegd naarmate de Engelse legers dichterbij komen...

Privacy? What privacy?

Een serieus probleem bij de openbaarmaking van egodocumenten is de bescherming van de persoonlijke levenssfeer. Dagboeken zijn, het is niet anders, hoogst persoonlijke documenten waarin de schrijver zich een hoge mate van intimiteit kan veroorloven. Bij To Hofstra speelt dat amper, zij geeft ons een verslag van wat er zich in haar directe omgeving afspeelt.

Goffe Miedema is heel wat openhartiger en gunt ons een kijkje in zijn intiemste gedachten. De relatie met zijn vrouw, het verschil in seksuele behoeften, de verhouding met ouders en schoonouders, de manier waarop de karakters van de drie dochters zich ontwikkelen, we krijgen het allemaal te weten. Aangezien de kinderen van Miedema toestemming hebben gegeven voor het internetiseren van de dagboeken is dit verder geen probleem.

Al weer wat anders ligt het met de collega's die Miedema ten tonele voert en waar hij van aangeeft dat ze 'fout' zijn. Soms worden er alleen maar initialen gebruikt. Het is niet duidelijk of dat door Miedema zelf in de oorspronkelijke tekst is gedaan, of later bij het overtypen of toen het voor internet is overikt. Het is in ieder geval niet consequent gedaan. In een en hetzelfde tekstblok (4 februari 1945) heeft hij het over boer S. in Franeker, een klant van hem waar hij wat tarwe en suikerbieten probeert los te krijgen. 'S. is NSB-er en z'n vrouw is een dochter van boerenleider B. uit Vrouwbuurt. Als je niet over politiek praat, dan is er met deze mensen zeer goed om te gaan'. Even verderop is de S. gewoon voluit de familie Sijsma geworden. Opvallend is dat bevriende collega's die fout zijn altijd met initialen worden aangeduid maar concurrenten en mensen die duidelijk buiten Miedema's inner circle staan gewoon voluit genoemd worden.

Echt pijnlijk is het geval van de werknemer waar Miedema duidelijk niet veel mee op heeft. Van deze man worden zonder omzichtigheid de slechte eigenschappen vermeld tot en met het plegen van diefstal van bedrijfseigendommen aan toe. De kwestie wordt binnenskamers opgelost, niemand weet er verder iets van. Maar nu,

zestig jaar later komt de kwestie, met de naam van de dader voluit, alsnog in de openbaarheid, wereldwijd. Aan zijn kinderen is waarschijnlijk niet gevraagd of ze konden instemmen met deze openbaarmaking.

Ben ik mijns broeders hoeder?

De volgende passages zijn letterlijk overgenomen uit Miedema's dagboek, ze gaan allemaal over de (vervolging van) Joodse medeburgers:

29 maart 1942

(...) een jood is heel geschikt, ook in de winkel al moest je wel wat oppassen als je zaken met hem deed, maar een troep joden is iets onplezierigs (...). De joden gaan wel heel erg het loodje leggen, alles wat de Duitschers mis gaat is hun schuld en zal op hen gewroken worden. Het is een pesten zonder enige grond van redelijkheid op een groep mensen die wat anders dan de Westerlingen is. Een groep mensen die waarschijnlijk iets meer geniale exemplaren bezit en mogelijk ook wat meer slemielen

15 juli 1942

De joden zijn enige weken geleden gekeurd en gaan spoedig weg om in Polen te gaan werken, zo heet het tenminste. Die mensen zitten er dus nog veel meer tussen omdat ze geen dag zeker van hun eigen leven kunnen zijn. Af en toe een uitspraak van een N.S.B.'er of van een Duitse autoriteit die verklaart dat Europa van de pest der joden bevrijd zal worden, het morele peil staat wel hoog.

20 september 1942

Als je het vergelijkt met de problemen waar de Joden voor geplaatst zijn dan vallen eigen moeilijkheden in het niet. Zelfmoord is er aan de orde van de dag, om te ontkomen aan het transport naar Polen om puin te ruimen en dat bijna zonder eten waardoor velen zullen bezwijken. Veel wordt er niet over bekend. De Joodse gezinnen worden totaal uit elkaar gehaald en waarom moet dat nu? Een eerlijke en faire manier zou toch zijn om hen een gebied aan te wijzen waar deze mensen zouden kunnen wonen als men er in Duitschland zo fel op gebrand is. Waarom deze haat? Maar niet te veel aan denken, je wordt er maar beroerd van. Het is nu eenmaal zo dat een mensenleven niet veel telt, en een Joods leven helemaal niets meer.

29 december 1942

Op straat zie je haast geen Joden meer. Ik geloof niet dat er hier in Leeuwarden nog veel zijn, de meesten zijn weggevoerd en komen vermoedelijk nooit terug. Voor de radio werd bekendgemaakt dat voor 1 januari alle Joden uit West-Europa naar werkkampen in Polen overgebracht moeten zijn, maar zouden ze daar ooit levend uitkomen? Vanuit de concentratiekampen uit ons land gaan de transporten dan in dicht getimmerde treinen naar Polen en dan moet men maar raden naar de beestachtigheden die vermoedelijk met deze mensen uitgehaald worden. (...) Af en toe denk je je deze ellende in, maar veelal lopen we er maar haastig aan voorbij, je wordt er maar beroerd van als je er aan denkt, en ben ik mijns broeders hoeder?

7 februari 1943

Toch is het aantal moppen niet zo groot meer, zou het komen dat veel joden weggevoerd zijn?

14 februari 1943

In de krant stond dat joden uit Slowakije opgehaald werden wegens sabotage daden en nu zouden weten wat werken is in de concentratiekampen, terwijl dit weghalen van de joden uit Duitschland ook versneld ter hand genomen werd. Ook hier op straat tussen 3 en 5 uur (de enige uren dat joden nog in winkels mogen komen) ziet men nog maar weinig van deze "mensen". Het lijkt wel of het beesten zijn.

Vermoedelijk worden ze bij duizenden vermoord door ondervoeding en mishandeling. Er komt nooit iemand terug uit een concentratiekamp zodat er ook niets uitlekt wat er nu eigenlijk aan de hand is. Hitler heeft eens gezegd dat Europa bevrijd zou worden van de jodenpest.

12 augustus 1943

Volgende week begint het schooltje weer zodat Moeder de hulp weer kwijt is in de huishouding! Want wassen en plassen is Marijke's lust en haar leven.

Dat hadden de Joden ook wel eens mogen doen in het huis dat ze bewoonden en waar Tiet en Willem nu in gekomen zijn want dat zag er vreeselijk uit vertelde Moeder.

9 mei 1945 (!)

Nu de Duitsers weg zijn krijgen we de Joden terug, een teken dat het leven weer normaal wordt. Ik denk dat het anti semitisme wel wat zal zijn toegenomen omdat die mensen wat met andere ogen worden bekeken dan voor de oorlog, mogelijk niet zo welwillend. Er is wat teveel over hen gesproken en geschreven en daar blijft wel het één en ander van hangen. Ik hoorde van een gezin waar een Joods echtpaar vier jaar lang was ondergedoken, een prestatie en een opgaaf voor de mensen. Nu deze Joden weer in eigen huis terug zijn begonnen de opmerkingen en verwijten los te komen inplaats van dankbaar te zijn dat ze niet in een of ander concentratie kamp opgesloten waren. De Joden zijn me nooit zo sympathiek geweest wegens de ervaringen uit de zaak van voor de oorlog, ze zijn veelal te pienter, misschien vervolgde Hitler hen daarom ook zo genadeloos. Vreemde dingen kun je ook nog met hen beleven.

Als Miedema vandaag deze teksten zou schrijven dan zou hij onmiddellijk een aanklacht wegens discriminatie aan de broek krijgen. Toch is Miedema niet een doorgewinterde antisemiet. Zijn visie op de Joodse medeburger is een vrij algemene visie in die tijd. Voor ons als lezers van de 21e eeuw zijn het ronduit onthutsende opmerkingen die joden karakteriseren als smerig, te pienter dan wel schlemielig, ondankbaar, onbetrouwbaar en als tweedehands scharrelaar dan wel moppentapper. Bovendien is het plan om ze samen te brengen, te concentreren in een eigen gebied een 'eerlijke en faire' behandeling voor "deze mensen".

Echte verontwaardiging over het wegvoeren van gewone medeburgers uit huizen waar ze soms al generaties lang hebben gewoond klinkt er niet. Dat was waarschijnlijk wel anders geweest als er in de grote kennissenkring van de familie Miedema ook joden waren geweest.

To reageert anders op de deportatie van de Sneker joden. Een voorbeeldje, ergens in haar schriften heeft ze een advertentietje geplakt. Een een-kolomertje dat melding maakt van een winkelpand dat te huur is. Niets bijzonders toch? Maar het bijschrift

van To is in z'n beknoptheid veelzeggend: *'Hier woonde een joods gezin...'* Zonder dit bijschrift zou het een nietszeggende advertentie zijn geweest, To's toelichting onthult de tragedie die er achter schuil gaat. De tiener To geeft hier blijk van een dieper inzicht in de grootste misdaad van de twintigste eeuw dan de volwassen vader die vast blijkt te zitten in z'n stereotype opvattingen maar, zoals hij zelf schrijft, een troost is er, alleen stond ik niet.

De houding van al die Miedema's uit de periode 40-45 is een treffende illustratie van de uitspraak van Edmund Burke (1729—1797) *All that is necessary for the triumph of evil is that good men do nothing.*

Wat hebben we gelachen

In beide dagboeken wisselen ernst en luim elkaar geregeld af. Want in benarde tijden floreert de humor. Zowel Miedema als To vermelden een hele reeks van oorlogsgrappen. Op de site van oorlogsschriften is er zelfs een aparte ingang op gemaakt.

Ter afwisseling van het zware thema hiervoor een prachtige anekdote:

12 augustus 1943

Iemand die drie jaar met geheugenverlies in een gesticht was geweest kreeg plotseling z'n verstand terug en werd de maatschappij ingestuurd maar wist van de oorlog niets af. De man kreeg honger en dorst en stapte het eerste het beste goede hotel binnen en bestelde een borrel, dat leek hem na die drie jaar onthouding een goed begin. De hotelhouder keek echter zeer bedenkelijk en fluisterde: dat kan wel meneer, maar alleen een zwarte. Wat zei de klant een zwarte borrel, is dat wel een goed drankje? Ja meneer prima, prima. Nu ja dacht de klant in die drie jaar is er wellicht wat veranderd in de naam van de verschillende dranken. De borrel kwam en was lekker, alleen de kleur was vreemd genoeg toch niet zwart, er werd een tweede en een derde besteld die even goed smaakten waarna een diner opgegeven werd. De ober vertelde dan krijg ik van U zoveel vlees- en zoveel vetbonnen. Bonnen? Nooit van gehoord en de ober haastte zich om te vertellen dat het ook wel zwart kon. De zwarte borrels waren goed geweest dan zou het zwarte diner ook wel smakelijk opgediend kunnen worden en inderdaad het was piekfijn in orde. Een zwarte sigaar completeerde het festijn. De rekening werd gepresenteerd en was f 45,-. Wie is hier nu gek, ben ik het of zijn jullie hier met elkaar niet goed snik om een dermate hoog bedrag te noemen. De klant kon hoog springen of kon laag springen, de nota bleef f 45,-. Het spijt me wel maar ik heb maar f 15,- bij me zei de klant en haalde een gouden tientje en twee zilveren rijksdaalders te voorschijn. Oh mijnheer dat is al lang goed en de ober holde met het tientje naar de kassa om het even te wisselen voor f 150,- zodat de klant nog een handvol briefjes terug kreeg met de opdruk: De Nederlandse Bank betaalt aan toonder enz. Hoofdschuddend en zeer wantrouwend verliet onze herstelde patiënt het hotel. Hij was pas uit een gesticht ontslagen doch bedacht dat de mensheid in z'n geheel ook wel een poosje opgeborgen mocht worden en de hotelier in het bijzonder. Alles zwart en dan f 45,- vragen voor een diner, en voor een gouden tientje f 150,- geven! Er lopen meer gekken buiten rond dan er opgeborgen zitten.

Ten slotte

Het is buitengewoon verleidelijk om te blijven citeren. De toegemeten ruimte staat dat helaas niet toe en bovendien het is allemaal te lezen op de site.

Na de oorlog heeft menig een z'n houding tijdens de bezettingstijd flink opgepoetst. Het leek soms of, behalve een handjevol verraders en de vervolgte joden, Nederland uitsluitend bevolkt was met onverschrokken verzetsstrijders.

Goffe Miedema is niet een van die oppoetsers. Zijn dagboek houdt hem dicht bij de werkelijkheid.

Op 9 mei 1945 schrijft hij: *Om als zakenman op alles 'Nee' te moeten zeggen was niet goed mogelijk. In elk geval dat is nakaarten en ik heb meestal 'Ja' gezegd, en met mij de meeste anderen. (...) ik heb zoet voor de Duitsers gewerkt, heb een radio ingeleverd. Een troost is er, alleen stond ik niet.*

Miedema's dagboek is een diamant van een hoog karaat. Alleen, het is een ruwe diamant, nog niet gekloofd en ongeslepen, de werkelijke waarde is nu absoluut niet zichtbaar. Zoals in het hoofdstukje over de bezorging al is aangeroerd: de wijze waarop deze diamant nu de www-etalage ligt, is voor verbetering vatbaar.

Miedema's kleine oorlog is, anders dan de titel suggereert van groot, heel groot belang.